

ETNOGRAFISK TIDSSKRIFT

JORDENS FOLK

NR. 2 - NOVEMBER

2011 - 46. ÅRGANG

KATASTROFER

JORDENS FOLK

Jordens Folk er et populærvidenskabeligt etnografisk tidsskrift, der udgives af Dansk Etnografisk Forening og udkommer med fire hæfter årligt. **Jordens Folk** udgives med støtte fra Kulturministeriets bevilling til almenkulturelle tidsskrifter.

www.jordensfolk.dk

Ansvarlige for dette nummer

Jens Seeberg (gæsteredaktør), Frida Hastrup,
Maria Louw og Thomas Fibiger.

Redaktion

Steffen Dalsgaard, Maria Louw, Lotte Isager,
Jakob Krause Jensen, Rasmus Kudahl Kaae Munch,
Marie Bræmer, Camilla Ziedom, Frida Hastrup,
Martin Demant Frederiksen, Thomas Fibiger,
Maj Nygaard-Christensen, Martine Lind Krebs og
Claire Dungey.

Aarhus Universitet, Afdeling for Antropologi
og Etnografi, Moesgård, DK-8270 Højbjerg

Årsabonnement

220 kr. (inkl. moms og forsendelse)

Løssalgspris: Under 10 stk. - 60 kr. pr. blad.

Over 10 stk. - 40 kr. pr. blad

Årsabonnement inklusive medlemskab af Dansk
Etnografisk Forening: 300 kr., 200 kr. for rabat-
medlemmer.

Årsabonnement indbetales til gironr. 195 1408.

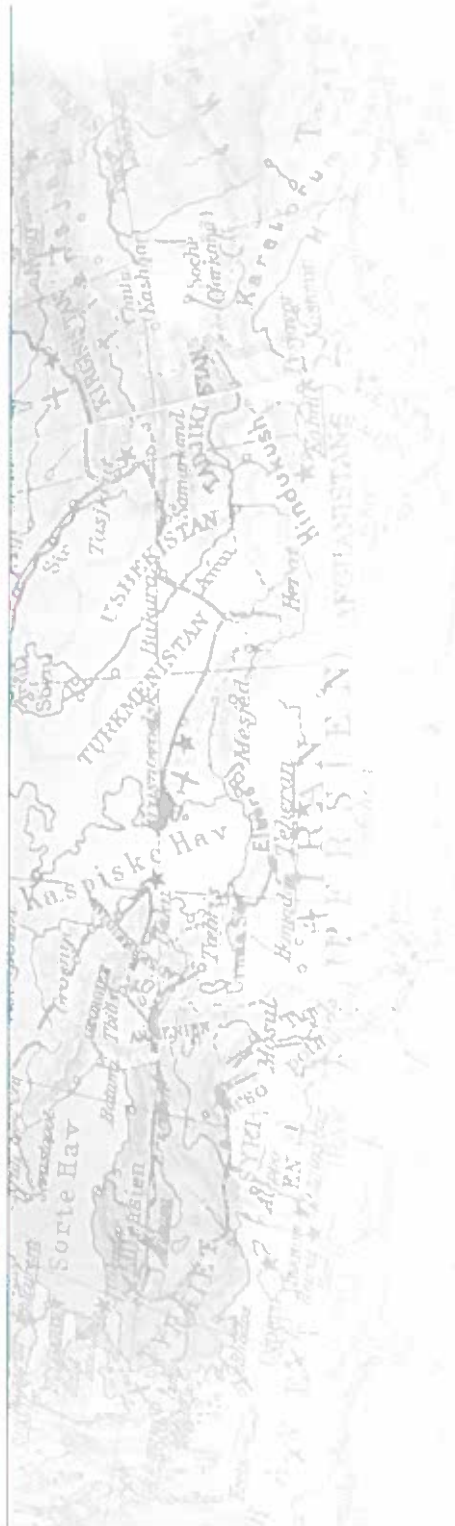
Henvendelse ved køb af numre

Dansk Etnografisk Forenings Sekretariat,
ved Thomas Christian Mikkelsen
Afdeling for Antropologi og Etnografi,
Moesgård, DK-8270 Højbjerg
kontakt@etnograf.net
telefon: 8942 4597
træffetid: torsdag fra 12-15

Billedtilrettelæggelse og layout: Christina Dahl

Produktion: PE offset

Forsidefoto: Hanne Augustenborg

KATASTROFER

FORORD AF JENS SEEBERG

Katastrofer er et forholdsvis nyt felt for antropologien. Faget har historisk set været mere optaget af at undersøge, hvordan samfund og kultur 'fungerer', end af, hvordan de bryder sammen. En af udfordringerne er overhovedet at definere, hvad en katastrofe er. Ordet 'katastrophe' er græsk og henviser til det punkt i et klassisk græsk drama, hvor den krise, der opbygges i dramaet, åbenbares i sit fulde (katastrofiske) omfang, for eksempel det punkt i Sofokles' fortælling om Kong Ødipus, hvor det bliver klart, at Ødipus uden at vide det har dræbt sin far og giftet sig med sin mor. Det er en fortælling, der forener den individuelle katastrofe med den samfundsmæssige, idet Ødipus' forbrydelse er årsag til, at byen Theben er ramt af pest. Det er også en fortælling, der understreger de kosmologiske forbindelser mellem den menneskelige verden og guderne, som demonstrerer katastrofens politiske implikationer, og som understreger skæbne og

(u)held som centrale aktører i det menneskelige univers. Disse temaer går igen i nutidens forståelser af begrebet katastrofe, og de er genstand for den antropologiske undersøgelse af emnet.

Mens det græske drama kunne gøre det ufattelige håndterbart, er de katastrofer, der skaber faktiske samfundsmæssige sammenbrud, uhåndgribelige. De kan have et langsomt og malende forløb, som en tørke, eller være pludselige og uforudsigelige, som en flodbølge eller et jordskælv. Katastrofen måles på sin effekt, og målestokken strækker sig fra det personlige niveau, som en invaliderende trafikulykke, til begivenheder med katastrofale følger for hele kloden – Anden Verdenskrig eller global opvarmning.

Man skelner i daglig tale mellem naturkatastrofer og menneskeskabte katastrofer, men ud fra en antropologisk vinkel er denne skelnen ikke så relevant. Det skyldes netop det forhold, at det ikke er begivenheden i sig selv, som er katastrofal, men effekter-

ne af begivenheden på de samfund, der påvirkes af begivenheden. Således vil en flodbølge, der skyller ind over en øde ø, ikke opfattes som en katastrofe, i modsætning til de tsunamier, som ramte store dele af Sydøstasien i 2004 og Japan i 2011. Det rejser et spørgsmål om, hvad det er der betinger katastrofens konkrete effekter i en given situation. Hvordan fordeles sårbarheden overfor at blive ramt af en katastrofe i et samfund?

Der er ikke et entydigt svar på spørgsmålene, netop fordi mange forskellige typer af begivenheder kan udløse katastrofer med forskellige forløb og effekter. Det forhold, at katastrofer så at sige 'virker' forskelligt, viser sig som forskellige typer af sårbarhed. Eksempelvis er lavtliggende beboelse typisk mere sårbar overfor oversvømmelser end højtliggende områder, ligesom træhuse bygget på pæle er bedre i den situation end murstenshuse på jorden. Oftest er der en klar sammenhæng mellem fordelingen af

fattigdom i et samfund og fordelingen af sårbarhed overfor katastrofer, men det er ikke altid tilfældet. Nogle katastrofer rammer i særlig grad højteknologiske installationer, som typisk har været til størst gavn for velstillede befolkningsgrupper, og de rammes derfor relativt hårdere eller lige så hårdt som fattigere sociale grupper.

Oftentimes påvirker katastrofen også det statslige politiske niveau, idet staten får mulighed for at vise, at den kan håndtere situationen – eller den kan fejle, hvilket kan give anledning til politiske ændringer. Også på det lokalpolitiske niveau kan forhandlinger og netværk spille en stor rolle for fordeling af hjælp. Antropologiske studier af genopbygningsprocesser efter jordskælvskatastrofer har også vist, at fordeling af nødhjælp og støtte til genopbygning for nogle familier kan give mulighed for at etablere bedre levevilkår end dem, der herskede før katastrofen, hvorimod andre familier kan være langt værre stillet, enten fordi de er blevet forfordelt i forbindelse med distribution af hjælp, eller på grund af død eller invaliditet i forbindelse med begivenheden. Spørgsmål om skæbne og den mere eller mindre retfærdige fordeling af held og uheld knytter sig tæt til bestræbelserne på at skabe mening i kaos for de, der rammes.

Dette nummer af *Jordens Folk* rummer en række bidrag, som hver især lægger vægt på forskellige aspekter af katastrofer, og som derved også illustrerer bredden i emnet og den kompleksitet, feltet rummer. Mattias Borg Rasmussens artikel demonstrerer, at fortællinger om kata-

strofer ikke bare i fortiden, men også i en truende fremtid spiller en stor rolle i Perus højland. Man ved, at katastrofer jævnligt sker i området, og der er ingen tvivl i befolkningen om, at der snart vil komme en ny katastrofe; men ingen ved præcis, hvornår den indtræffer. Denne blanding af viden om, at noget vil ske, og uvished om tidspunktet præger hverdagen og livet for befolkningen i området.

Tidsperspektivet er også centralt i Felix Riedes arkæologisk-orienterede analyse af, hvordan naturkatastrofer i fortiden har påvirket datidens kulturelle og samfundsmæssige udvikling. Han peger på, at katastrofens konsekvenser nødvendigvis må forstås i lyset af de samfundsmæssige spændinger, som eksisterede i samfundet forud for katastrofen, og som giver anledning til, at samfundet efterfølgende ikke nødvendigvis finder tilbage til det, der var før, men kan udvikle sig i helt nye retninger.

Opfattelsen af tiden og bevægelsen mellem kontinuitet og brud spiller også en væsentlig rolle i Nina Grens artikel, men her er tidsperspektivet helt anderledes. Hun fokuserer på familien og hverdagslivet midt i katastrofen, som det udspiller sig for palæstinensiske familier i de semi-permanente krigszoner i Gaza og på Vestbredden. Her er katastrofen et vilkår, som nye generationer fødes ind i og socialiseres til at orientere sig i under indtryk af krigens venne- og fjendebilleder. Analysen peger på den eksistentielle usikkerhed, dette medfører; som Gren siger: "Fremtiden og konsekvenserne af ens handlinger er ikke til at forudse. Katastrofens konsekvens er, at stort set

alting flyder".

Efter en krigs afslutning vil man som regel kunne fastlægge, hvornår den sluttede. Men hvornår slutter krigens katastrofer? Det spørgsmål rejser Mette Lorenzen i sit bidrag om tilbagevendte kroatiske-serbiske flygtninge, der er vendt tilbage til Kroatien for at leve i og forsøge at genopbygge både huse og sociale relationer blandt de naboer, de oprindeligt flygtede fra. Hvilken form for normalitet kan etableres i landsbyer, hvor nogle af indbyggerne for få år siden var medvirkende til at slå andre indbyggere ihjel? Er det muligt, spørger hun, "at genopbygge et hjem uden fortidens spøgelse og uden, at erindringen om flugt og vold vil træde inden for hjemmets fire vægge"? Hvilken normalitet kan i det hele taget skabes i samfund, som er traumatiserede af katastrofer, og hvor lang tid tager det? Antropologien bidrager her med vigtige refleksioner og viden, der tjener som korrektion til mediernes korte hukommelse, hvad angår katastrofer.

Endelig placerer Hanne Augustenborg afsluttende bidrag os midt i katastrofens akutte nødhjælp. Hun fokuserer på, hvordan der i den akutte fase efter en naturkatastrofe – her de voldsomme oversvømmelser i Pakistan i 2010 – skabes en form for parallelt univers, hvor de samfundsmæssige normer og regler, som gælder i 'normaltilstanden', er sat ud af kraft i en periode. Det gælder eksempelvis visse sociale skel, hvor grupper af mennesker, der før katastrofen tilhørte forskellige klasser, klaner eller kaster, i katastrofens kaos tvinges af omskændighederne til at leve sammen på samme vilkår.

Foto, Hanne Augustenborg

Samlet set giver bidragene en række forskellige, antropologisk informerede perspektiver på, hvordan katastrofale begivenheder kan forstås og analyseres i forhold til deres kulturelle og samfundsmæssige implikationer. I kraft af bidragenes komplementaritet får læseren dels et indblik i bredden af begivenheder, der kan samles under overskriften for dette nummer, dels en række vigtige pointer, som det antropologiske studie af katastrofer kan bidrage med. Hvis begrebet som ovenfor anført i sin græske oprin-

delse betegnede det katastrofale moment, hvor situationens alvor går op for aktørerne og de tvinges til at handle i overensstemmelse hermed, fokuserer den antropologiske analyse af katastrofer således i højere grad på, hvad der gik forud, og på hvad der efterfølgende sker. ■

God læselyst!

Litteraturforslag

Henry, D. (2005). *Anthropological Contributions to the Study of Disasters*. In D. McEntire & W. Blan-

chard (Eds.), *Disciplines, Disasters and Emergency Management: The Convergence of Concepts Issues and Trends From the Research Literature*. Emmitsburg, Maryland: Federal Emergency Management Agency.

Hoffman, S. M., & Oliver-Smith, A. (Eds.) (2001). *Catastrophe & Culture. The Anthropology of Disaster*. Santa Fe, N.M.: School of American Research Press.

Oliver-Smith, A., & Hoffman, S. M. (Eds.) (1999). *The angry earth: disaster in anthropological perspective*. New York & London: Routledge.

FAREN FRA OVEN

GLETJSERSØER OG FORESTILLINGER OM EN BEBUDET

af MATTIAS BORG RASMUSSEN

Hed sine 6768m er Huascarán den højeste top i Peru og synlig fra det meste af Callejón de Huaylas-dalen. Her fra Shecllapata, cirka 60 km væk.

Den 31. maj 1970 ramte et enormt jordskælv Callejón de Huaylas i Peru; flere byer blev udslettet, og hele samfundet blev rystet i mere end en forstand. I dag, mere end 40 år efter katastrofen ramte i det peruanske højland, trækker den stadig sine spor gennem de landsbyer, der i større eller mindre grad blev ramt af den. I disse tider med klimaforandringer bliver fortællingerne om jordskælvet på ny aktualiseret, og erfaringer om tidligere tiders små og store katastrofer bruges i forestillinger om fremtidige begivenheder.

**Samtale på en hvedemark:
Om muligheden for en
katastrofe**

Vi sidder en lille gruppe mennesker på et stengærde rundt om en mark i landsbyen Pocccrac. Herfra har vi en imponerende udsigt over dalen Callejón de Huaylas i de nordlige Andesbjergene i Peru. En callejón er en gyde, og dalen er da også både lang og smal. I bun-

KATASTROFE

pen af det 6768 meter høje bjerg stadig har et ar. Og selv når vi sidder så langt væk fra bjerget, kan arret stadig opfanges; ikke med det blotte øje, men som et traume indlejret i de mange små samfund efter katastrofen. Den 31. maj 1970 blev Peru ramt af et kæmpe jordskælv, der havde sit epicenter ikke langt fra, hvor Santa-floden munder ud i Stillehavet. I højlandet blev den største by Huaraz jævnet med jorden. Eller rettere: det af Huaraz som havde

overlevet det store mudderskred i 1941 og det, der var blevet genopbygget efterfølgende. Længere ned i dalen så det om muligt endnu værre ud, da en kæmpe klippe- og isblok rev sig løs fra Huascarán og tordnede mod bunden af dalen. Den fulgte Ranrahircas-floden, og på få minutter faldt den stadigt voksende lavine mere en 4000 meter fra toppen af bjerget til bunden af dalen. Den ødelæggende kraft, som sidenhen ramte byerne Yungay og Ranrahirca var enorm, og hele Yungay blev udslettet; druknet i mudder, jord, sten, is og hvad syndfloden fra oven ellers bragte med sig. Man ved ikke præcist, hvor mange mennesker, der døde den dag i Callejón de Huaylas, men man mener at tallet godt kan være vel over de 71.000, heraf alene 15.000 i Yungay.

Beboerne i Poccrac oplevede også deres del af katastrofen, omend i en noget mindre målestok. Dengang lå landsbyen ved bredden af den lille flod, der også bærer navnet Poccrac. Floden har sit udspring i højderne ved Llamacancha, og efter at have passeret

højsletten skærer den sig ned igennem landskabet for at nå ned til Santa-floden. Det var her under de stejle skrænter, at Poccrac engang lå, indtil den dag hvor jorden rystede, og søerne i højderne brød ud af deres bassiner. Der var ingen, der døde i Poccrac, men mange af husene blev ødelagt, og talrige jordskred fra de stejle skrænter, der omgav landsbyen, vidnede om, at det kunne være gået meget værre.

Det blev besluttet at rykke hele landsbyen fra bunden af dalen og op på det lille plateau, hvor vi nu sad og kiggede ud over dalen. Det meste af jorden heroppe var allerede dyrket af landsbyboerne, men var ejet af folk fra byen, så det var ikke en gratis flytning. Den dag i dag er der stadig mange, som dyrker jord, der ikke er deres egen. Mod en del af udbyttet fra markerne får de lov til at så deres kartofler, hvede og andre afgrøder. Men i det mindste havde de kunnet rykke landsbyen op til et niveau, hvor også inkaerne engang havde boet. Mens vi sad der, fortalte de, hvordan inkaerne altid havde sørget for at bosætte sig højt oppe for at undgå oversvømmelser, sten- og mudderskred. Ikke langt fra husene vidnede et ruinkompleks om, at der var noget om snakken. Tankerne gik videre, og spørgsmålet, der opstod i gruppen var, om Poccrac nu også var sikker. For tænk nu, hvis Querochocha-søen en dag skulle bryde sin moræne-væg og skylle ned igennem dalen.

Om Gletsjersøer og faren fra oven

Historien fra Callejón de Huaylas er en historie om, at der altid har været en lurende fare fra

Agapita husker stadig hvordan det føltes den dag, den 31. maj 1970, da jorden skælvede i Callejón de Huaylas.

den løber floden Santa, der bringer livgivende vand fra højlandets gletsjere ned til de store agro-industrielle anlæg på kysten. På den vestlige side af dalen kan vi se nogle af de højeste tinder i Peru, og længst væk den allerhøjeste, Huascarán, der troner over dalen mere end 60 kilometer væk. Hvis man kommer tættere på, kan man se, at den massive isblok på top-

I det Andine højland lever mange stadig hovedsageligt af landbrug og dyrehold. Det er hårdt manuelt arbejde, når høsten skal i hus.

oven. Placeret blot 1000 km syd for ækvator er den 180 kilometer lange bjergkæde i Andes hjem for omtrent 660 gletsjere, hvoraf de omkring 30 ligger over 6000 meters højde. Det gør den til den tropiske bjergkæde med den højeste andel af gletsjere, og til et af de steder i verden, hvor klimaforandringer sætter sine tydelige spor. I verdens to største bjergkæder, Andes og Himalaya, er der et stigende behov for at monitorere og overvåge de mange gletsjere, som med alarmerende hastighed trækker sig tilbage. Der, hvor der engang lå gletsjere, dannes der nu søer. Men det er nye søer, og det er ustabile søer. Frygten er derfor, at disse søer med tiden kommer til at rumme så meget vand, at de svage moræner, som holder sammen på vandmasserne, vil kollapse og sende bølger af død og ødelæggelse ned gennem dalene. Dette er fænomenet, der er kom-

met til at blive kendt som GLOF, eller Glacial Lake Outburst Flood. Historien viser, at det er en ganske voldsom affære. Området omkring Cordillera Blanca har oplevet sin del af gletsjer-relaterede katastrofer. Foruden de førnævnte i 1941 og 1970, der ramte byerne Huaraz og Yungay, har også steder som Chavín, Ranrahirca og Cañon del Pato oplevet at blive mere eller mindre udraderede. Efter sidstnævnte, der ramte konstruktionen af en vandkraftværk, blev der i Peru oprettet en Glaciologisk Enhed, som stadig den dag i dag står for at optegne, monitorere og om nødvendigt inddæmme, sænke vandspejlet og på andre måder sikre søerne i højdemene mod at gå over deres bredder. Senest tilbage i 2009 viste indsatsen sig at bære frugt, da et stykke af en gletsjer faldt i søen over Acobamba ved Carhuaz; kæmpe bølger blev dannet, men inddæmningen holdt

stand, og selvom bølgen var højere end dæmningen, var skadene i dalen begrænsede i forhold til, hvad der kunne være sket.

Mens der ikke kan siges at være en direkte kausalitet mellem klimaforandringerne og gletsjersøer, der går over deres bredder, så findes der alligevel som nævnt en vis årsagssammenhæng set ud fra et videnskabeligt perspektiv. Som antropolog er det således særligt interessant at se på, hvordan sådan en årsagssammenhæng bliver konstrueret gennem fortællinger. Og altså, hvordan der bliver skabt forestillinger om en bebudet katastrofe.

Forestillinger om en bebudet katastrofe

Som også den amerikanske historiker Mark Carey viser i bogen 'In the Shadow of Melting Glaciers', der er en detaljeret beretning om gletsjerafsmeltning, gletsjer-

Heste og æsler bruges til at tærske kornet

Poccrac – eller Pocrac som 'by'-skiltet fejlagtigt skriver – ligger på et plateau i 3600 meters højde og er hjemsted for cirka 15 fastboende familier og i alt små 30 huse.

søer og lokale, regionale og nationale svar på disse, så har gletsjerne på godt og ondt været helt centrale i det 20. århundredes Callejón de Huaylas. Det er de hvide tinder højt over dalen, der giver den sit særpræg, som tiltrækker tusindvis af peruanske og internationale turister hvert eneste år. Men det 20. århundrede har også været præget af de store katastrofer, og selv den dag i dag er det en forventning om, at Palcacocha-søen, som allerede to gange har haft sin dødbringende gang gennem Huaraz' gader, endnu en gang vil gå over sine bredder. Katastrofen er således både bebudet og forventet. En del af undertitlen på denne artikel er en indirekte reference til den colombianske forfatter Gabriel Garcia-Marquez, der i 1981 udgav bogen 'Historien om et bebudet mord'. Garcia-Marquez' roman starter med slutningen, hvor man får at vide, at

hovedpersonen dør. Mordet er bebudet, på samme måde som Lars von Trier allerede i præludiet til sin seneste film, *Melancholia*, viser planeternes dødsdans og Jordens undergang. Og så er det som sådan blot et spørgsmål om, hvad der sker herfra og til enden. Det er således det bebudede, der er interessant; det at der er en vished om, at katastrofen en dag vil indtræffe, men samtidig en uvisshed om hvor og hvornår. I Callejón de Huaylas er historien om GLOFs en delt historie, og selv de, der ikke har oplevet en på første hånd har alligevel en del i de fælles erfaringer. På denne måde er GLOF også et meget virkeligt fænomen i en landsby som Poccrac; spørgsmålet er blot hvordan?

Det handler altså om, hvordan forskellige erfaringer, vidensformer og fortællinger blander sig sammen og danner grundlaget for

forestillinger om hændelser, som endnu ikke er sket. Antropologer og andre med interesse for sociale relationer har længe studeret, hvordan viden er indlejret i større systemer af magt. Viden er med andre ord aldrig neutral, men altid genstand for forhandlinger og kampe. Når beboerne i Poccrac og de omkringliggende landsbyer således udtrykker bekymring for, at de selv er skyld i klimaforandringerne, er forklaringen, at de er uvidende omkring hvordan for eksempel affald skal håndteres. På den måde skabes der en direkte forbindelse mellem klimaforandringer og en plastikflaske, der ligger ved flodbredden. Samtidig er det en kommentar til deres egen sociale og kulturelle position i det peruanske samfund. "Vi mangler bevidsthed" (*conciencia*) var en kommentar, jeg ofte hørte i løbet af mit et-årige feltarbejde i Callejón de Huaylas; bevidsthed her

Querococha-søen i 4000 meters højde. I baggrunden ses både Pukaraju, som på trods af at nattens snedække kan snyde helt har mistet sin gletsjer, og bagved Yanamarey, som stadig leverer en stor del af vandet til søen.

forstået som en form for civilisering af både det mentale og det kropslige. En plastikflaske, der ligger smidt i stenene ved Rio Santa floden er således et udtryk for, at man hverken ved bedre eller er i stand til at handle på det. I Peru er *conciencia* et stærkt mættet begreb med et iboende moralsk imperativ: det handler om en viden, som man bør besidde, men som man på grund af sin position i samfundet ikke har haft adgang til. Det er samtidig en viden, som bindes til en bestemt praksis, for eksempel det at man ikke smider plastik i floden eller brænder sine marker af. Det er med andre ord en viden, der er bundet til særlige lag i samfundet, og det er folk i disse privilegerede lag som må bevidstliggøre (*concientizar*) de fattige og marginaliserede. Denne bevidsthed er altså udtryk for en bestemt form for viden, som er indlejret i et socialt og kulturelt hierarki; et hierarki, hvor befolkningen i de landlige højlandsområder befinder sig fortvivlende nær den absolutte

bund. Mens 'bevidstheden' på den ene side handler om en viden, som rummer en opmærksomhed på egne mangler, så kan fortællingen også vendes således, at det handler om det nationale samfunds forsømmelse af landbefolkningen, sådan som det både sker nu, og sådan som det skete i jordskælvets efterspil. Efter jordskælvets i 1970 oplevede mange, at myndighederne svigtede; hjælpen udeblev, og da den endelig nåede frem blev den blandet med alkens politiserede tiltag. I Peru oplever den landlige befolkning til stadighed, at deres behov puttes bagerst i køen, når der skal prioriteres, og følelsen af at være blevet forladt af staten er udbredt i Pocrac og dens nabolandsbyer. Denne historie har også betydning for, hvordan en fremtidig katastrofe tænkes. I aktualiseringen af denne nationale forsømmelighed vælger de nationale myndigheder bevidst at afholde beboerne i eksempelvis Pocrac fra information om karakteren og omfanget af den be-

budede katastrofe. I begge tilfælde handler det om viden, som ikke er tilgængelig for dele af befolkningen; forskellen ligger i, hvem der bærer ansvaret: er det indbyggerne selv eller den nationale politiske, kulturelle og økonomiske elite?

I fortællinger om katastrofen i 1970 bliver jordskælvets på forskellig vis knyttet til nutidige og fremtidige begivenheder. En dominerende fortælling er således den, at jordskælvets, de smeltende gletsjere og alkens andre ulyksaligheder, der rammer de små samfund i højlandet, er tegn på, at dommedag er nær. Af den bibelske apokalypse fremgår det, at jorden vil ryste, markerne tørre ud og mennesker vil dø som hunde; alt sammen ting, som mange synes de kan se omkring sig. Her er det selvfølgelig trist, at verden skal gå under, men som i mange former for eskatologisk tænkning rummer det også en vis form for glæde; for hvis enden er nær, betyder det også, at frelsen er nær. Den religiøse viden kommer fra præster af både katolske

og protestantiske retninger, fra deres egne omhyggelige læsninger af Biblen og fra de religiøse radioprogrammer, som ofte gør det ud for aftenunderholdningen, inden lyset slukkes i de små hjem.

De forskellige klimaforklaringer opererer på forskellige skalaer, og selvom de tilsyneladende er modstridende, kan de faktisk uden problemer blive fremsat af en og samme person. Hvad vi ser i fremstillingerne af klimaforandringerne er en form for sammenfiltrering af forskellige former for viden. Hvordan de bliver sat sammen afhænger af, hvilken form for fortælling, man ønsker at fremføre: Skal det handle om ens egen utilstrækkelighed, regeringens inkompetence, storkapitalens hensynsløshed eller Guds vrede?

Fra viden om fortiden til tanker om fremtiden

Tilbage til Poccrac: Bekymringerne som beboerne udtrykte omkring hvedemarken vedrørende Querococha-søen er givetvis overdrevne. Med sin placering, morfologi og landskabets udformning skulle Poccrac være i sikkerhed. Men deres bekymring er ikke desto mindre umådeligt reel; Poccrac er på mange måder et samfund, der med god grund må føle sig truet. I forhold til for 20 år siden er indbyggertallet blevet mere end halveret; folk er enten flyttet derfra eller døde. Gletsjersøer, der går over deres bredder, er ikke noget nyt fænomen i hverken Andes eller Himalaya, men faren fra oven vokser i takt med, at gletsjerne trækker sig tilbage. Som Mark Carey viser i sin bog, er det ikke nogen nem sag at imødegå sådanne katastrofer, for de bliver indskrevet i en lokal kontekst med sociale hie-

rarkier, politiske strukturer og lokale forestillinger. I antropologisk perspektiv er en katastrofe netop ikke et naturfænomen; det er først, når gletsjersøen rammer ind i byen, de sociale institutioner og de sociale hierarkier, at katastrofen indtræffer. Antropologen Oliver-Smith lavede feltarbejde i Yungay efter katastrofen i 1970, og hans bog 'The Martyred City' har været toneangivende i senere antropologiske vinklinger på naturkatastrofer. En desperat informant fortalte Oliver-Smith i tiden efter Yungays udslettelse: "Først jordskælvet, så jordskredet og så ... katastrofen!" Skal man imødegå katastrofer, er det derfor nødvendigt at forstå, hvordan folk tænker om katastrofen, også før den indtræffer. Jeg har i denne artikel forsøgt at vise, hvordan forestillingerne om den kommende katastrofe bliver dannet ud fra en blanding af erfaringer og viden; tidligere hændelser danner således baggrund for forestillingen om de fremtidige. Selv de, der endnu ikke var født, da jordskælvet ramte, bruger katastrofen som et helt centralt referencepunkt. Historierne om sammenstyrtede huse, blokerede veje og forføjede regeringer bliver hele tiden bragt ind i nutiden og bliver altså ikke alene brugt til at fortælle historier om en katastrofe, der engang skete, men også til at fortælle historier om den katastrofe, der kommer til at ske. Fortællingerne er forskellige måder at ordne og fremstille viden om klimaforandringer, sociale processer og politiske institutioner, hvor enkelte elementer bliver fremhævede eller sat i baggrunden.

Klimaforandringer udfordrer den måde, vi tænker om skala på; de er på en og samme tid ekstremt loka-

le og uundgåeligt globale. Årsag og effekt overskrider steder; den GLOF, der i 2009 sendte en lavine af mudder, sten og is mod Acobamba havde ekstremt lokale konsekvenser, men kan kun forstås ved at tænke i globale processer. I 1970 blev Yungay udslettet, som det før var sket med Huaraz, Raurahira, Chavin og mange andre små og store byer ikke bare i Peru, men overalt i verdens bjergegne. I en tid, hvor klimaforandringerne får gletsjerne til at trække sig tilbage, øges både antallet af ustabile gletsjersøer og opmærksomheden på, hvad der skal gøres for at modvirke deres ødelæggende potentiale. Så mens Poccrac som sagt ligger uden for den umiddelbare farezone, så afspejler indbyggernes overvejelser en udbredt bekymring om en gentagelse af fortidens katastrofer i det peruanske højland. Og det er derfor, at når folkene i Poccrac og andre små andinske samfund taler om jordskælvet i 1970, så taler de også om en mulig fremtid; om en bebudet katastrofe. ■

Forslag til videre læsning

Carey, Mark (2010) *In the shadow of melting glaciers. Climate Change and Andean Society*. Oxford University Press

Oliver-Smith, Anthony (1986) *The Martyred City. Death and Rebirth in the Andes*. Albuquerque: University of New Mexico Press

MATTIAS BORG RASMUSSEN ER PH.D.-STUDERENDE VED INSTITUT FOR ANTHROPOLOGI VED KØBENHAVNS UNIVERSITET. HANS PROJEKT OM VAND OG KLIMAFORANDRINGER I ANDESBJERGENE ER EN DEL AF DET ERC-FINANSIEREDE PROJEKT WATERWORLDS.

KATASTROFER

ARKÆOLOGISKE OG FLERFAGLIGE PERSPEKTIVER

For 13.000 år siden eksploderede en stor vulkan i nutidens Tyskland. Denne begivenhed førte til et markant kulturskifte blandt de dalevende jæger-samlere i Sydskandinavien og dermed oprindelsen af Danmarks allerførste hjemmehørende kulturgruppe af stenalderjægere. Udbruddet tjener her som indgangsvinkel til en flerfaglig diskussion af, hvordan vulkaner har påvirket fortidens mennesker og samfund.

af FELIX RIEDE

Den 14. april 2010 begyndte den islandske vulkan Eyjafjöll at gå i udbrud. Lava og bølger af smeltet gletsjervand blandet med grus og mudder samt nedfaldende vulkanaske generede de nærliggende gårde og voldte skade på infrastrukturen i området. Udbruddet udviklede sig efterhånden fra en ikke helt uvelkommen turistattraktion til en begivenhed, der påvirkede millioner af mennesker: Eyjafjölls aske blev blæst hen over Europa og førte til lukning af stort set hele det europæiske luftrum, en procedure af hidtil ukendte proportioner. Ingen blev dræbt, men udbruddet kostede såvel private som luftfarts- og turismebranchen mange milli-

arder kroner. Udbruddet blev opfattet som en sand katastrofe af utallige mennesker.

På en skala for udbrudsstyrke falder Eyjafjölls eksplosion dog i den forholdsvis lave ende (*figur 1, modsat side*). Spørgsmålet er således, hvordan sådan en moderat vulkansk begivenhed – som oveni købet skete langt væk fra verdens nøglesteder – kunne få så dramatisk en effekt? Svaret ligger i det mindste delvis, som antropologen Karin Lund og geografen Knut Benediktsson har påpeget, i den menneskelige og dermed kulturelle sfære. En katastrofe er nemlig ikke blot et produkt af voldsomme geofysiske processer. Det er først i sammenspillet med det

påvirkede samfunds unikke historiske, økonomiske, politiske og religiøse forhold, at geofysiske begivenheder – små såvel som store – bliver til katastrofer.

I dag fylder nyheder og beretninger om naturkatastrofer aviser og tv – vulkanudbrud, tsunamier, jordskælv, og oversvømmelser. Men voldsomme, pludselige og uforudsigelige begivenheder per se er slet ikke noget nyt. Geologer og arkæologer har dokumenteret en lang række af denne slags begivenheder langt tilbage i fortiden, og vulkanologen Clive Oppenheimer har for nylig udgivet en nyttig ajourført sammenfatning af de mest velundersøgte casestudier. Kan vi bruge disse informationer

til at bedre forstå katastrofers indflydelse på mennesker i fortiden, og hvordan de har håndteret disse begivenheder økonomisk, socialt og kognitivt? Hvordan har katastrofer påvirket historiens og forhistoriens gang i det lange løb? Og hvordan kan vi tilnærme os mulige svar på disse spørgsmål uden at falde for sensationalistiske, men ofte empirisk ufunderede katastrofescenarier?

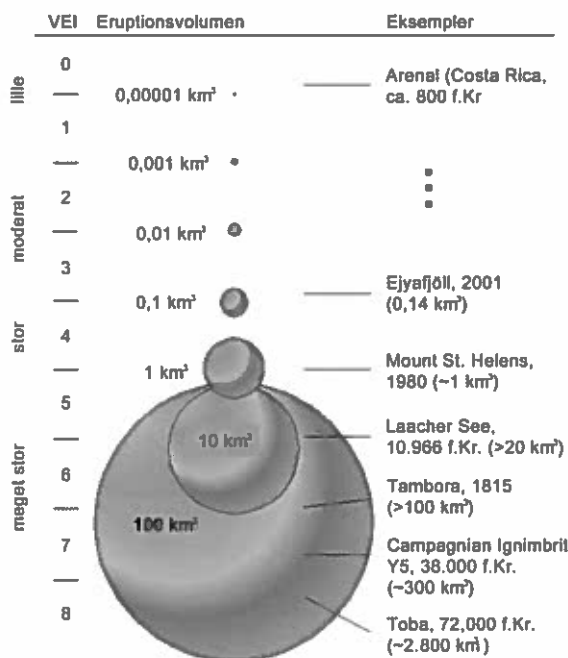
Denne artikel har således tre dimensioner. For det første vil jeg kort beskrive et casestudie af, hvordan en specifik vulkansk begivenhed har påvirket mennesker i fortiden, nemlig Laacher See-udbruddet for 13.000 år siden og dets indflydelse på dalevende jæger-samlere i Sydskandinavien. For det andet vil jeg reflektere over, hvorvidt naturvidenskabelige metoder – uafhængigt af den historiske og samfundsmæssige kontekst omkring vulkanske begivenheder – kan give en fyldestgørende forklaring på selve begivenhedens vedvarende indflydelse på de ramte mennesker. På denne baggrund vil jeg opridsede en række mindre håndgribelige effekter, som kan have fremkaldt reaktioner blandt datidens mennesker. Jeg ser på de sanselige indtryk samt på jæger-samlernes netværk som forklaringselementer. For det tredje og sidste vil jeg diskutere, hvorvidt katastrofer overhovedet kan eller skal ses som forstyrrelser i samfundets

status quo. Begrebet katastrofe i almen forståelse har negative implikationer, men individers og samfunds reaktioner på katastrofer kan tilsyneladende bruges som et analytisk spejl af latente samfundsinterne spændinger, der allerede har været til stede langt inden selve katastrofen opstod. Katastrofer må derfor ses ikke så meget som primus motor for, men snarere som katalysator af

har således den fordel, at et givet samfund kan analyseres både før og efter katastrofen. Den tidlige dimension giver dermed mere klarhed omkring årsagssammenhænge, specielt over længere tidsperioder.

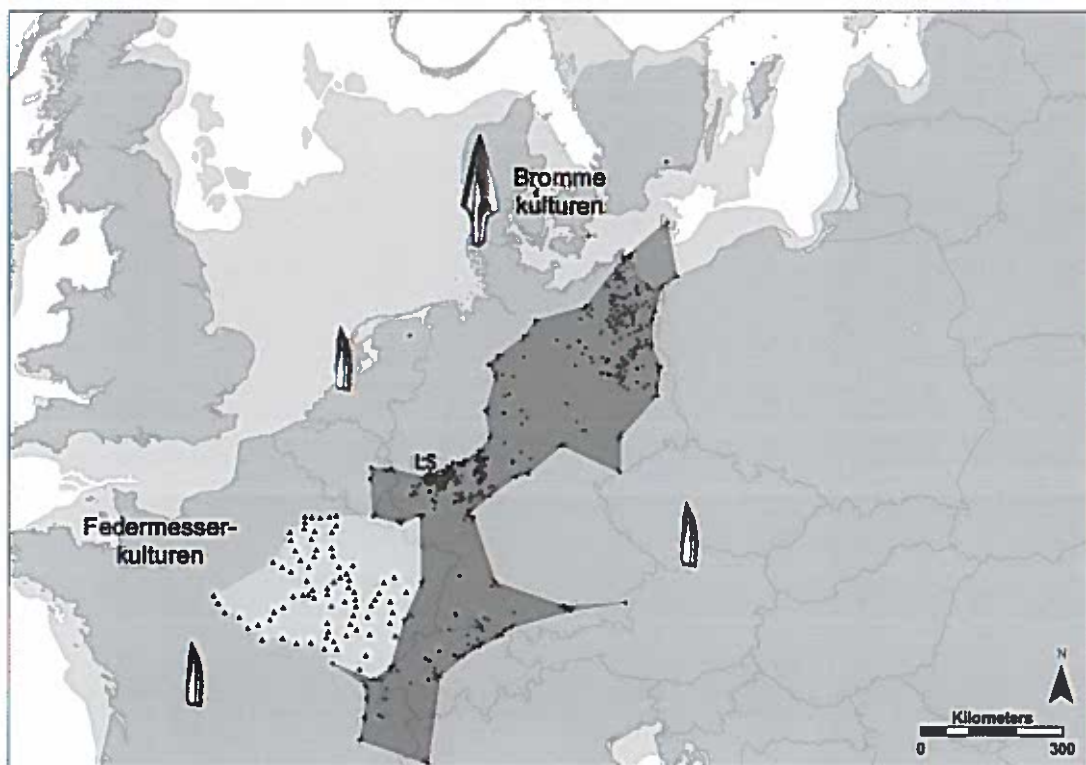
Laacher See-udbruddet – det arkæologiske perspektiv

I 10.966 f. Kr. skete der et katastrofisk udbrud i nutidens vestlige Tyskland. Laacher See-vulkanen – den dag i dag en smuk og rolig sø i en af Tysklands tættest beboede regioner langs Rhin-floden – gik i udbrud. Udbruddets enorme askelaviner dækkede egnene i nærheden, mens fin aske samtidigt blev spredt over store områder af Europa, fra Italien i syd til Sverige i nord, og fra Belgien i vest til Polen i øst. I vulkanens omegn begravede asken et stenalderlandskab, der dermed blev bevaret i de 13.000 år, der er gået siden. Ligesom ved Pompeji blev enestående levn fra fortiden konserveret: brændte skove, fodspor af adskillige dyr samt små og store lejr af datidens jægersamlere. Dette udbrud må have gjort stort indtryk på de dalevende mennesker, og specielt de små pionerjægergrupper i Sydskandinavien blev påvirket af askenedfaldet. Umiddelbart efter udbruddet opstod der nemlig i netop dette område den såkaldte Brommekul-

Figur 1. Det såkaldt vulkansk eksplosivitetsindeks (VEI) samt nogle historiske og arkæologiske eksempler af vulkanudbrud, der har påvirket mennesker. Ophavsret: forfatteren.

social forandring – positivt for nogle, negativt for andre. Nutidens katastrofer kan ofte analyseres i en høj detaljeringsgrad, men det er umuligt at sige præcist hvordan katastrofen kausalt set påvirker det ramte samfund. Et (for)historisk syn på katastrofer

Figur 2. Et kort over Europa ved Laacher See (LS) udbruddet. Læg mærke til det markant anderledes forhold mellem land og hav. Fordelingen af Laacher See-asker (små cirkler og trekantede) er baseret på kendte fund fra adskillige studier, som nu er samlet i en stor database (www.tephrabse.org). Ophavsret: forfatteren.

tur, opkaldt efter udgravningen af en boplads ved Bromme på Sjælland og regnet for at være Danmarks første hjemmehørende stenalderkultur. Vær opmærksom på, at arkæologiske kulturer sædvanligvis er defineret gennem et karakteristisk repertoire af materiel kultur, ofte mere eller mindre velafgrænset i rum og tid, mens vi til gengæld som regel kun ved lidt om egentlige etniske eller sproglige facetter af disse grupper. Brommekulturen er i denne sammenhæng et kuriøst fænomen, idet den adskiller sig markant fra alle samtidige arkæologiske kulturer. For det første: Brommekulturen er karakteriseret af forholdsvis store

og tunge skaftungespidsler, mens den omliggende såkaldte Federmesserkultur primært benyttede sig af de meget slankere og lettere rygretoucherede spidsler (figur 2, ovenfor). For det andet: Brommekulturens flintredskabsrepertoire var yderst begrænset, mens andre dele af Europa oplevede en konstant udvidelse af deres redskabsvarianter. For det tredje: Brommekulturens forekomst er skarpt afgrænset til Sydskandinavien, altså den nordlige del af Tyskland, Danmark samt Skåne, og står dermed i klar kontrast til den samtidige kultur, som er homogen i sit materielle udtryk og geografisk meget udbredt – redskaber fra

denne kultur fundet i Holland, for eksempel, adskiller sig kun minimalt fra redskaber fundet i Polen. Løjnefaldende er i denne sammenhæng også fraværet af råmateriale og genstande i Brommekulturen, der kommer fra fjerne områder. I Federmesser-kulturen er det almindeligt, at man har handlet eller byttet sig til den slags eksotiske varer, primært i form af smykker, og dette afspejler sikkert datidens sociale netværk og relationer. I den forstand peger Brommekulturens særlige træk på en slags 'splendid isolation' (storslået afsondrethed), men kulturens opvindelse har været vanskeligt at forklare fyldestgørende.

Laacher See-udbruddet – det vulkanologiske perspektiv

Vulkanologien er en rig inspirationskilde for, hvordan Laacher See-udbruddet kunne have påvirket stenalderens jæger-samlere. Jeg vil kort gøre rede for de påvirkninger, som kunne have spillet en rolle her, samt dem, der allerede er empirisk udforsket. Asken førte nemlig højst sandsynligt til en stærkt øget nedslibning af tænder blandt dyr og mennesker i det dækkede område, og asken virkede kraftigt irriterende hvis ikke skadelig på dyr og menneskers vejrtrækning. Men for at forstå menneskenes reaktion på udbruddet skal også andre perspektiver inddrages. Forskellige sansendeindræk – lyd, lugt, og syn – kunne have spillet en rolle som afgørende elementer, der prægede folks reaktioner. Vulkanudbrud bliver psykologisk og kulturelt forarbejdet igennem legender og myter, som præger kollektiv og erfaringsbaseret viden.

I. Den ødelæggende aske

I løbet af Laacher See-udbruddet blev der kastet mere end 20 km³ vulkansk materiale ud og et område større end 1400 km² blev fuldstændig dækket til med askelag mellem én og 50 meters tykkelse. Asken dæmmede Rhin-floden og en stor midlertidig sø blev dannet. Et dæmningskollaps nogen tid efter udbruddet sendte gevaldige flodbølger langt nedad floden. Størstedelen af asken blev dog kastet højt op i atmosfæren – nogle vurderinger lyder på en 40 km høj søjle – og så transporteret med de dengang herskende vinde mod henholdsvis nordøst og syd. Et landområde større end 700.000 km² blev direkte påvirket af aske-

nedfald. I det centrale Tyskland, i en afstand af cirka 300 km fra vulkanen, var dette nedfald stadig omtrent én meter dybt. Vi ved at udbruddet skete i de sene forårs- eller tidlige sommern måneder, da planter og dyr var i deres vækstfase og da mange arters yngel havde mest brug for næring. Ved sammenligning med moderne udbrud kan det siges, at en meters askebelægning ville ødelægge meget af plantelivet, og den årstidsmæssige timing af udbruddet ville have forværret denne effekt betydeligt. Ved nyere tids udbrud har det igen kunnet iagttages, at større dyr – datidens jægers levebrød – forlader askedækkede landskaber. Utallige etnografiske studier understreger ligeledes, at mobilitet er jæger-samlernes primære måde at håndtere kriser og samfundstruende problemer, og antageligt igangsatte Laacher See-udbruddet en migration væk fra de påvirkede områder.

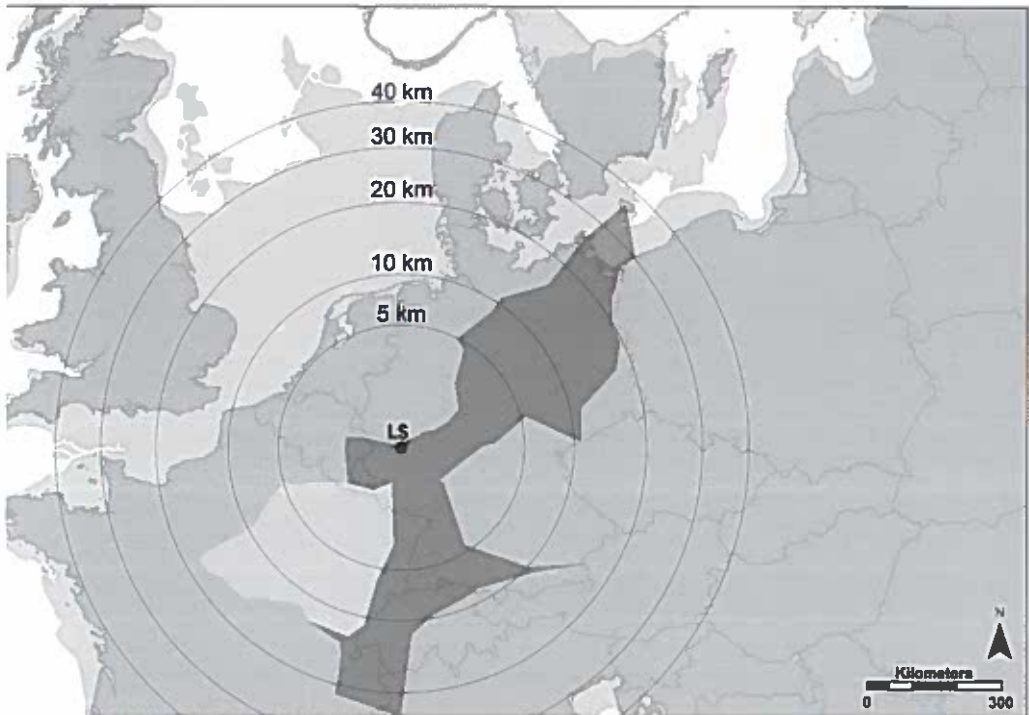
II. Den giftige aske

Vulkanaske er ofte kemisk meget aktivt. Islands vulkaner, for eksempel, er blandt verdens mest aktive, og den vulkanske aktivitet dér har mange ansigter. En velkendt effekt af askenedfald på Island er en fluoridforurening af græs og drikkevand. I historiske tider har dette igen og igen ført til markant øget dødelighed blandt husdyr, som så også har ledt til hungersnød og markante nedjusteringer af den lokale befolkningstæthed. Den geokemiske regel er, at jo mere eksplosivt udbruddet er, desto mere fluorid hæfter sig ved askepartiklerne. Laacher See-udbruddet var af den mest eksplosive kategori og undersøgelser har vist, at fluoridindholdet i asken

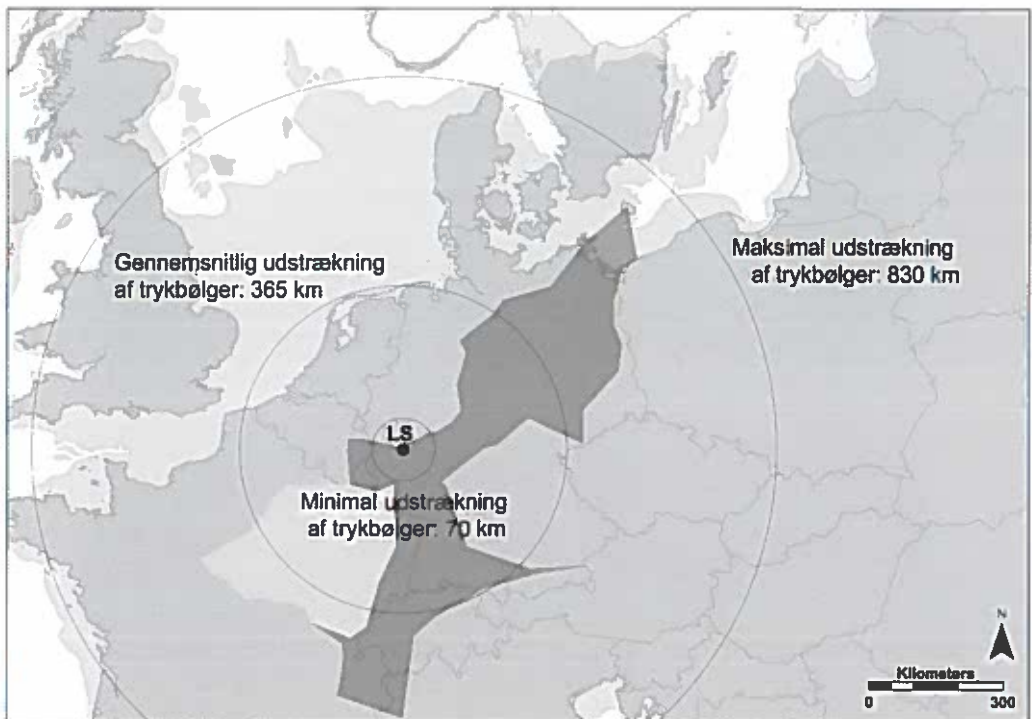
var højt. Det er mindre klart, om og hvordan kemikaliet kom ind i fødekæden, men antagelsen af en vis effekt er ikke urealistisk. Akut fluoridforgiftning kan dræbe, mens en vedvarende indtagelse af høje doser fluorid fører til en kronisk forgiftningstilstand. Kronisk fluoridforgiftning – som vi kender fra nogle dyr i den vulkanske aktive del af Yellowstone Nationalpark i USA – fører til reduceret fertilitet, øget dødelighed, og dermed til betydeligt lavere antal byttedyr i området. Så selv hvis datidens jæger-samlere, som vi nok kan antage, vaskede deres mad fri af aske, så ville de dyr, som deres overlevelse afhang af, alligevel have været påvirket af denne effekt. Det er også bemærkelsesværdigt, at den totale mængde fluorid, der blev transporteret med asken, blev større desto finere asken var. Med andre ord: Denne effekt har været mere udpræget mange hundrede kilometer væk fra udbruddets centrum.

III. Den slibende aske

Vulkansk aske er ikke aske i almindelig forstand. Vulkansk aske er eksploderet sten. Mineraler og glas er askens hovedbestanddele og disse er yderst hårde. Der er adskillige rapporter om dyr, hvis tænder er blevet nedslibet af aske til en grad, hvor de ikke længere kan indtage føde. Man har i laboratorieforsøg sammenlignet Laacher See-askens hårdhed med tandemaljen fra mennesker samt en række byttedyr, der var vigtige for datidens jægere såsom elg, rensdyr, rådyr, bæver og hare. Det viste sig, at asken er betydeligt hårdere end tandemaljen hos alle disse arter og ville, hvis den blev indtaget ofte, udløse en mar-

Figur 3. Sigtbarheden af Laacher See (LS) udbruddets askesøjle ved forskellige højder (udregnet under ideelle atmosfæriske forhold). En højde på 5 km er den rekonstruerede minimalværdi, mens 40 km er den tilsvarende maksimalværdi. Ophavsret: forfatteren.

Figur 4. Den mulige udstrækning af trykbølger genereret af Laacher See (LS) udbruddet, Værdierne er baseret på en samling kendte værdier fra historisk dokumenterede udbrud. Ophavsret: forfatteren.

kant øget nedslibning af tænder. Igen ville denne effekt have været nem nok at undgå for mennesker, men umulig at undgå for dyr. Denne fødeknapthed blandt dyrene vil have ført til – og det er igen kendt fra nyere tids udbrud – øget dødelighed og migrationer af disse dyr, som så ville have ført til migration af mennesker væk fra de ramte regioner.

IV. Den irriterende aske

De store kræfter, der bliver frigivet under et vulkansk udbrud, fører til at asken bliver yderst finkomet. Jo mere eksplosivt udbruddet er, desto finere er asken. Disse små askekorn kan komme langt ind i vejtrækningsveje hos dyr og mennesker. Der kan de sætte sig fast og føre til alt fra irritation til lungekræft, specielt når partiklerne også er behæftet med forskellige kemikalier. Vi ved endnu ikke så meget om den kemiske trussel fra Laacher See-asken, men vi har kunnet påvise, at asken var finkomet i en sådan grad, at den helt sikkert var irriterende, hvis ikke direkte skadelig for dyr og mennesker. Denne effekt ville også have tiltaget på afstand af vulkanen, da det netop er de fineste partikler, der rejser længst.

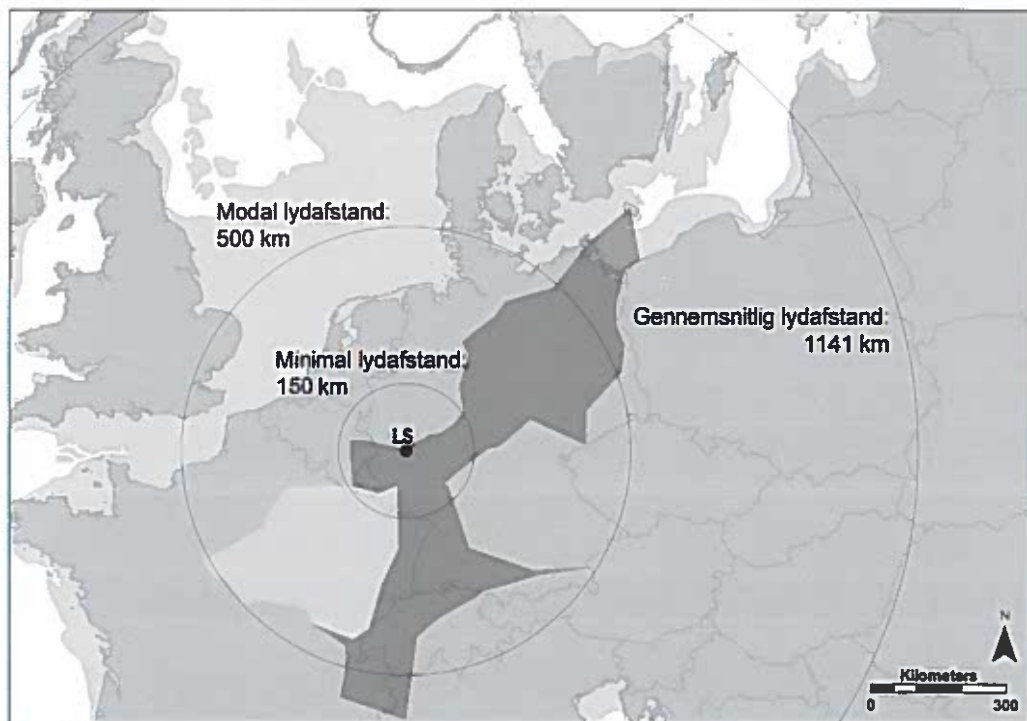
Laacher See-udbruddet – det antropologiske perspektiv

I det foregående har vi set på, hvordan Laacher See-vulkanudbruddet har påvirket de daværende samfund. Adskillige naturvidenskabelige analyser kan påpege plausible mekanismer, som knytter vulkanske begivenheder til mennesker, men ingen af disse mekanismer alene kan forklare, hvorfor det netop er i Sydskandinavien, altså langt væk fra vulka-

nen, og ikke i andre nære eller fjerne områder, at de største kulturelle forandringer er dokumenteret. Denne mekanistiske tilgang kan ligeledes ikke forklare de specifikke kulturelle reaktioner dokumenteret i de arkæologiske levn. Hvilke andre data og hvilke andre teoretiske perspektiver kan vi føre frem? Fænomenologi som analytisk redskab sætter menneskers opfattelse og oplevelse af verden i fokus. Husk udbruddets sanselige karakteristika: En ekstrem høj askesøjle (*figur 3, side 16*), kraftige trykbølger (*figur 4, side 16*) samt bragende eksplosioner (*figur 5, side 18*). Til disse kan vi føje kendte vulkanske fænomener som lynnedslag (*figur 6, side 19*), usædvanlige skyformationer (*figur 7, side 19*), farverige solnedgange, syrlig regn, svovlugt, jordskælv samt ikke mindst nedfald af aske, der ligner sne men hverken smelter eller er kold. Etnografiske og etnohistoriske studier peger således på, at traditionelle samfund integrerer den slags begivenheder i deres skabelsesmytologi og mundtlige eller skriftlige historier (*figur 8, side 20*). Vulkaner bliver personificeret – for eksempel Vulkan i den romerske mytologi og Pele i den hawaiianske – og de er næsten altid givet religiøs signifikans. Disse geomytologiske beretninger indgår ofte stærkt i teodiceiskussioner – retfærdiggørelsen af guddommelige magter over for det onde og for menneskers lidelse i verden. Katastrofer udfordrer den meningsgivende logik, som religioner rummer. I den sidste omgang kan en katastrofe påvirke eller endda føre til en omvæltning af sådanne logikker. Der findes mange eksempler på, hvordan historier og myter er koder for vi-

den om vulkanske begivenheder, og om hvordan de kan håndteres. Der findes dog også eksempler på psykologiske og sociale responser, som har været til skade for individer og grupper, den blandt menneskeofringer og andre ekstreme religiøse praksisser.

De arkæologiske levn fra tiden før og efter Laacher See-udbruddet tyder på, at mobilitet og migration i dette tilfælde har spillet en vigtig rolle. Der er bopladser i Centraltyskland, hvor lagene fra Federmesserkulturen er overlejret af Laacher See-asken og som ikke viser tegn på genbeboelse indtil mange hundrede år efter udbruddet. I Sydskandinavien lagttager vi den mod en stigning i antallet af bopladser, men samtidigt en forandring – en forenkling – i materiel kultur. Det arkæologiske materiale peger på en stærkt lokalt forankret kultur, der er kendetegnet af et fravær af handels- og byttegods. Arkæologer bruger netop den slags genstande – smykker lavet på små fossiler, rav eller lignende – som bevis på forhistoriske sociale netværk. Fraværet af enhver type eksotisk råmateriale eller genstande i Brommekulturen understreger, med Lund og Benediktssons ord, hvor skrøbelig mobiliteten var på tidspunktet for udbruddet, og det vidner samtidig om Brommekulturens mulige isolation efter udbruddet. Demografiske modeller, der tager udgangspunkt i forflytninger, ændringer i demografiske netværk samt social isolation giver på nuværende tidspunkt den mest plausible forklaring til dette kulturskifte. Om det også skete hånd i hånd med en ændring i den religiøse sfære kan vi ikke vide, men det er i overensstemmelse med de etnografiske

Figur 5. Den mulige rækkevidde af lydene fra Laacher See (LS) udbruddets eksplosioner. Værdierne er baseret på en samling kendte værdier fra historisk dokumenterede udbrud. Ophavsret: forfatteren.

kilder at antage, at stenalderens jæger-samlere omfattede landskaber dækket i vulkanaske med et vedvarende tabu. Dette tabu kunne have haft sine rødder i de negative effekter diskuteret ovenfor, men det er den kulturspecifikke fortolkning, der giver vulkanudbruddet sin markante påvirkning, som er afspejlet arkæologisk i Brommekulturens noget anderledes materielle kultur og dens geografiske adskillelse i forhold til samtidige grupper længere sydpå.

Fortidens samfund, katastrofer og status quo

Effekterne af vulkanudbrud på samfund kan beskrives som et vibrerende elastikbånd – de umiddelbare effekter giver det største

udslag, men mere subtile effekter er stærkest over lang tid (figur 9, side 21). I det foregående har vi set på adskillige effekter – både umiddelbare og vedvarende – af Laacher See-udbruddet på forhistoriske jæger-samlere i Sydsandinavien. Det er tilsyneladende efter udbruddet, samfundet i området gennemgår en række forandringer, men kan vi vende blikket og bruge udbruddet til at sige noget om samfundets tilstand før udbruddet? Vulkaniske begivenheder medfører ikke i sig selv kulturel forandring. Det er kulturen, eller snarere de påvirkede individer selv, der igennem deres handlinger bidrager til eller driver kulturel forandring frem. Vulkanudbrud giver ofte blot anstød til eller acce-

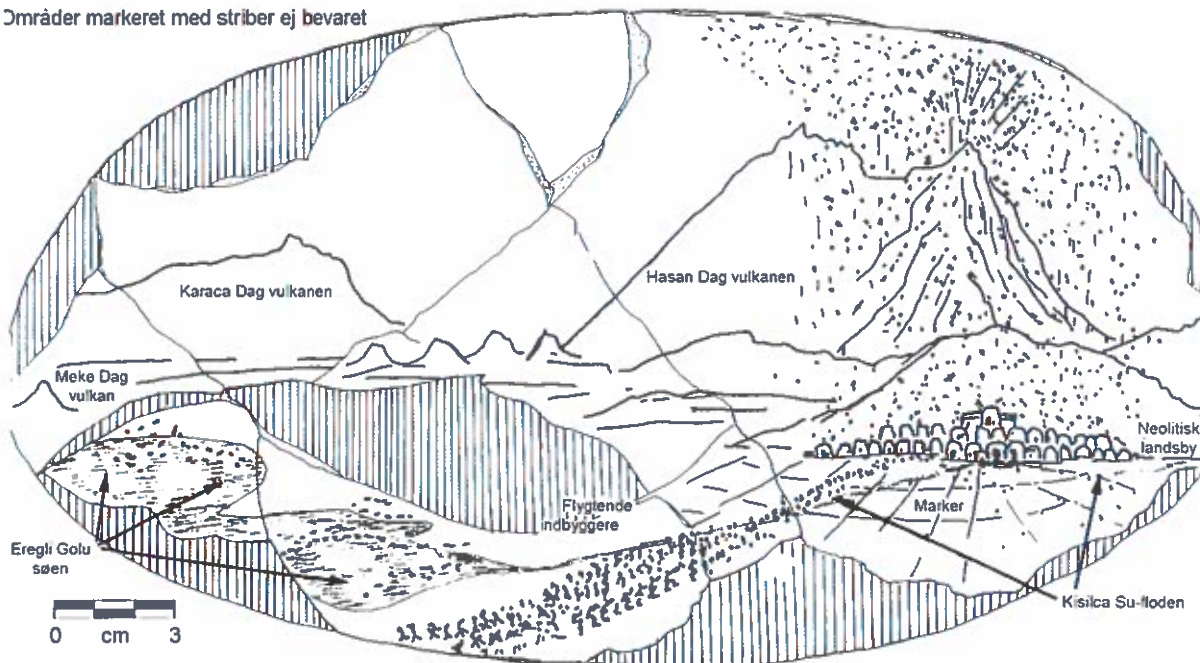
lerer en forandningsproces, der allerede har været i gang. Denne proces bliver ofte opfattet som en katastrofe fra det etablerede samfunds synsvinkel, men frigørende for ellers mindre magtfulde samfundssegmenter. Den interessante kulturforandring dokumenteret i de arkæologiske levn fra datidens Sydsandinavien, altså den markante forandring i den materielle kultur samt Brommekulturens usædvanligt adskilte udbredelsesområde – peger således på et ustabil samfund allerede inden vulkanen gik i udbrud. Om denne uro var genereret primært igennem samtidige klimaforandringer eller om det drejede sig om interne sociale spændinger, koblet måske med datidens jæger-samle-

Figur 6. Et eksempel på såkaldte mammatusskyer, der ofte dannes efter vulkanudbrud. Ophavsret: NOAA Photo Library, NOAA Central Library; OAR/ERL/National Severe Storms Laboratory (NSSL).

Figur 7. Et eksempel på vulkansk lynnedslag ved udbruddet af Chaiten vulkanen, Chile, den 3. maj 2008. Ophavsret: C. Gutierrez/UPI.

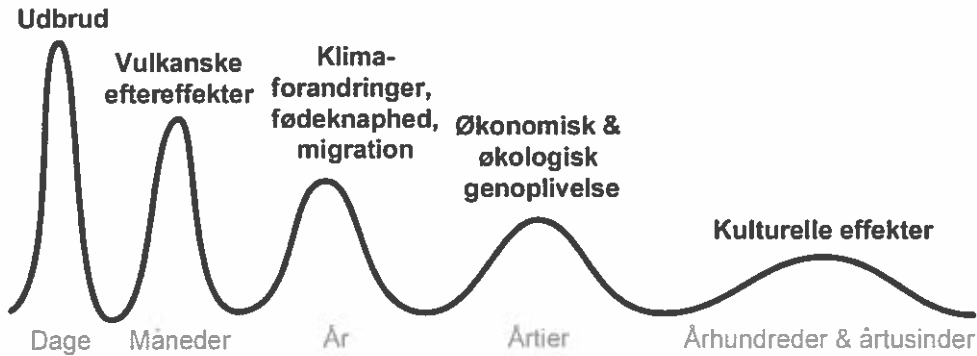
Figur 8. Et vægmaleri fra en af verdens allertidligste byer, Çatal Höyük i nutidens Tyrkiet. Vægmaleriet viser tilsyneladende, hvordan et udbrud af vulkanen Hasan Dag begraver en nærliggende neolitisk landsby. Læg mærke til at indbyggerne i Çatal Höyük ellers var yderst optaget af religiøse motiver ved deres vægmalerier – kunne dette eller andre udbrud have haft en indflydelse på deres verdensbillede?

res skrøbelige mobilitet, må fremtidens forskning afgøre. Selvom meget tyder på Laacher See-udbruddets mange forskellige, mere eller mindre kraftige eller subtile effekter, så er det dog alligevel sandsynligt, at selv sådan en begivenhed alene ikke kunne have fremkaldt den arkæologisk iagttagede kulturelle forandring. Rødderne af forandringsprocessen ligger snarere i de specifikke historiske, sociale og økologiske omstændigheder lige ved vulkanens udbrudstidspunkt. Katastrofen muliggør således en omvendning af det analytiske spejl: De forandringer, der sker efter katastrofen siger mere om fortidens samfund inden det blev påvirket end om vulkanudbruddet selv.

Vulkaner er og har været del af menneskers liv igennem alle tider. På globalt plan er der til enhver tid omtrent tyve vulkaner i udbrud, og mange af dem ligger i nærheden af store byer. Global befolkningsvækst og den markant øgede koncentration af fattige befolkningsgrupper omkring disse store byer understreger, hvor vigtig en bedre forståelse af menneskers forhold til vulkaner og deres udbrud er. Det er nemt at falde for medievenlige katastrofescenarier, men en mere kritisk betragtning af de antropologiske, historiske og forhistoriske vidnesbyrd omkring vulkanudbruds indflydelse på individer og samfund modsiges mediebilledet. I stedet har vi brug for mere nuancerede flerfag-

lige perspektiver, der trækker deres styrke fra samspillet mellem samfunds- og naturvidenskabsdiscipliner. Snarere end direkte og næsten mekanistiske effekter kræver en mere fyldestgørende forståelse af fortidens katastrofer en tilgang indlejret i nutidens teoretiske strømninger, som prioriterer sociale netværk og deres egenskaber samt individers handlingspotentialer. Samtidig må denne teoretiske vending dog ikke føre til et eksklusivt fokus på enkelte ofte sensationsprægede casestudier. Tværtimod er der brug for oprettelse og udforskning af en komparativ fortolkningsramme, der samler de efterhånden mange kendte enkeltstudier som vej mod en systematisk og mere balanceret forståelse.

Vulkanologi & geologi >>

Psykologi & sociologi >

< Etnologi >

Historie & etnohistorie >>

< arkæologi >>

Ødelæggelser i nærområdet

Sanslige indtryk - lyn, lyd & lugt

Kortvarige klima- & miljøpåvirkninger

Vejtrækningsbesvær, fluorid-
forgiftning & øget tandslid

Landskabstabu/omlægning af jagtområder og trækruter

Glorious isolation

af perifære grupper

og forændring af

den materielle kultur -

oprindelsen af Brommekulturen

Figur 9. Det 'vibrerende elastikbånd' af vulkanske effekter på samfund.

ser af menneskers mange-facetterede forhold til vulkanudbrud og andre 'katastrofer' i fortid, nutid – og fremtid. ■

Forslag til videre læsning

Hoffman, Susanna M. & Anthony Oliver-Smith. *Catastrophe & Culture: The Anthropology of Disaster*, School of American Research Press, Santa Fe 2002.

Lund, Katrin Anna & Knut Benediktsson. *Inhabiting a risky earth: The Eyjafjallajökull eruption in 2010 and its impacts*. *Anthropology Today* 2011: 27.

Oppenheimer, Clive. *Eruptions That Shook the World*. Cambridge University Press. Cambridge 2011.

Riede, Felix. *The Laacher See-eruption (12,920 BP) and material cul-*

ture change at the end of the Allerød in Northern Europe. *Journal of Archaeological Science* 2008: 35.

FELIX RIEDE FIK SIN B.A. I ANTROPOLOGI OG ARKEOLOGI FRA DURHAM UNIVERSITET OG PH.D. GRADEN FRA CAMBRIDGE UNIVERSITET I ENGLAND. SIDEN 2009 HAR HAN VÆRET ADJUNKT I FORHISTORISK ARKEOLOGI VED INSTITUT FOR KULTUR OG SAMFUND. VULKANUDBRUDS INDFLYDELSE PÅ MENNESKER I FORTIDEN, SPECIELT I NORDEUROPA'S STENALDER ER EN AF FELIX' FORSKNINGSINTERESSER OG HOVEDEMNE FOR EN STOR BEVILLING HAN FIK TILDELT I JUNI 2011 AF DET FRIE FORSKNINGSRÅD FOR KULTUR OG KOMMUNIKATION. BEVILLINGSNR. (11-106336)

Tva palestinska flickor i ett flyktingläger på Västbanken

Den katastrofartade situation, som många palestinier i de ockuperade områdena Gaza och Västbanken upplever att de lever i, ställer kvinnor som Nidals mamma inför en rad dilemman i sitt föräldraskap. De palestinska områdena är märkta av årtionden av militär ockupation, våldsam konflikt och ekonomisk stagnation. Politiken tränger in i det mest privata. Den här artikeln handlar om de politiska och existentiella dilemman som palestinska föräldrar möter då det gäller att både skaffa och ha barn.

Som vi kommer att se förändrar den katastrofala situationen i de palestinska områdena uppfattningar av föräldraskap och betydelsen av söner och familjemedlemmarnas förpliktelser. Artikeln bygger främst på ett fältarbete i Gaza 2009 men jag använder mig också av material och kunskap jag fått under flera fältperioder på Västbanken de senaste tio åren.

Förödelse och desperation i Gaza

Otliga rapporter från FN och andra internationella organisatio-

ner beskriver den alarmerande humanitära situationen i Gaza. Mer än någon annanstans i de palestinska områdena befinner sig Gaza i politisk och ekonomisk kris. Detta var också tydligt hösten 2009 då jag gjorde fältarbete där, mindre än ett år efter Israels månadslånga anfall (Operation Cast Lead) på den smala kustremsan. Kriget och den internationella blockaden av Gaza avspeglade sig i gatubilden. Gaza var fullt av sönderbombade hus som inte kunnat röjas upp eller åter-

BARN FÖR MITT HJÄRTA ELLER FÖR MITT LAND?

DEN PALESTINSKA KATASTROFENS DILEMMAN

"Kom", säger Nidal. "Kom, ska jag visa dig något." Jag följer med Nidal in i rummet han delar med sin äldre bror. Nidal går fram till byrån och drar ut en av lådorna. Han tar upp en svart rånarluva [da: elefanthue] och säger "Den här brukar jag ha då jag kastar sten mot soldaterna." "Är det din?" frågar jag skeptiskt. "Brukar du kasta sten?" "Ja, när soldaterna kommer in i flyktinglägret om nätterna brukar jag och mina kompisar kasta sten på dem." Luften står stilla av hettan i det lilla rummet. Jag tänker att jag borde berätta för Nidals mamma om hennes trettonårings rånarluva men inser att hon förmodligen redan vet.

af NINA GREN

uppbyggas eftersom blockaden hindrade införseln av byggnadsmaterial. Trots att kriget var över anföll det israeliska flygvapnet Gazaremsan upprepade gånger. Fattigdomen var uppenbar och arbetslösheten utbredd.

Gaza var också märkt av interna politiska konflikter mellan framförallt det islamistiska partiet Hamas och det mer sekulära Fatah. Sedan Hamas vunnit det palestinska valet 2006 och därefter tagit makten med våld i Gaza 2007 hade de infört ett styre som

visserligen gav lite mer lag och ordning på gatorna men också hade klart totalitära inslag. Gaza framstod snart som ett mycket splittrat samhälle: i de intervjuer jag gjorde tyckte folk väldigt olika om det mesta, inte bara om politik. Det var en utmaning att göra fältarbete i ett krigshärjat och utfattigt Gaza och personligen upplevde jag en känsla av klaustrofobi. För Gaza-borna kröp osäkerheten in i familjelivet. Föräldrar började fundera över våldets betydelse för deras barn och över hur man

väger hänsyn till barns säkerhet och överlevnad mot vikten av palestinskt motstånd mot den israeliska ockupationen.

Palestinskt föräldraskap

Det är som på så många andra håll i världen viktigt att ha barn i de palestinska områdena. I princip alla barn föds inom äktenskapet och det finns starka normer kring att gifta sig och få barn. Mycket få vuxna palestinier lever som singlar och utan barn. Då man fått barn ses man som en fullvärdig social

Några palestinska flickor på väg hem från FN-skolan de går i.

En sönderbombad flickskola i norra Gaza

person, en riktig vuxen med en normal sexualitet och reproduktiv förmåga. I den arabisktalande delen av världen visar sig denna nya sociala identitet särskilt tydligt genom de nya tilltalsnamn ett par får vid födseln av sin första son. Ett par som heter Khaled och Fatima till exempel börjar av sin omgivning kallas för Abu Muhammed (dvs. Muhammeds far) och Umm Muhammed (dvs. Muhammeds mor) efter sonen om denne heter Muhammed. I det palestinska samhället brukar man också säga att barn skapar band och kärlek mellan makarna i ett äktenskap. Även om det stora flertalet äktenskap idag ingås i samförstånd och av fri vilja så är det få par som känner varandra särskilt väl då de gifter sig. Barnen blir därför en viktig del av det vardagsliv som svet-sar samman paret.

Den palestinska befolkningen i de ockuperade områdena har höga födelsetal även om dessa är stadigt sjunkande. Enligt den palestinska statistiska centralbyrån födde en palestinsk kvinna i genomsnitt 4,6 barn 2006 vilket är betydligt högre än statistik från grannländerna. I Gaza var siffran

ännu högre: 5,4 barn per kvinna. Man kan peka på fyra huvudsakliga anledningar till de höga palestinska födelsetalen. För det första är människor beroende av att ha barn för att kunna bli försörjda på äldre dagar. I ett samhälle som saknar ett fullgott socialförsäkringssystem blir enskilda mycket sårbara utan nära anhöriga. Detta är ju heller inte något unikt för det palestinska samhället. För det andra anses det inom det palestinska släktskapssystemet vara positivt med många familjemedlemmar särskilt om två klaner eller storfamiljer kommer i konflikt med varandra. Antal medlemmar ses då som en styrka både i konkreta våldsamma sammanstötningar eller slagsmål och i förhandlingssituationer. Hur många män en person har bakom sig via sin familj och släkt, sin *azzwa*, är avgörande.

De återstående två anledningarna relaterar mer specifikt till den palestinska situationen med israelisk ockupation och våld samt till upplevelsen av att leva i en ständigt katastrof. Begreppet *azzwa*, vilket betyder styrka, har överförts till nationen; palestinska pojkar behövs i kampen mot Israel. I ett

konfliktdrabbat land där många människor har förlorat nära anhöriga blir nya barn svar på patriotiska uppmaningar att reproducera nationen och på förluster av familjemedlemmar. Det är inte ovanligt att nyfödda uppkallas efter släktingar eller vänner som dödats av den israeliska armén. Att få barn blir en symbolisk seger över förövare i det våldsdrabbade samhället; varje nyfött barn åter-skapar familjer och ersätter mänskliga förluster. I Gaza upplevde jag att detta var uttalat. En 35-årig mor sa till exempel i en intervju: "Vårt samhälle kräver av oss att vi får många barn. Så många barn har dött i kriget så vi vill ha fler." Hon menade också själv att hon ville ha fler än de sex barn hon redan hade. Våldet kunde dock också få folk att mena det motsatta. Andra personer jag mötte, både mödrar och fäder, hävdade snarare att de inte ville ha fler barn just på grund av den katastrofala situation de befann sig i.

Reproduktion är även mycket politiserat i den israelisk-palestinska kontexten. Bland israeler finns exempelvis en utbredd rädsla för att palestinerna med sina höga

En politisk manifestation på Västbanken där både unga och gamla deltar.

födelseetal ska bli fler än israelerna och genom ett framtida numerärt överläge hota den israeliska staten. Israeliska soldater har också vid upprepade tillfällen hindrat palestinska födande kvinnor från att resa igenom vägspärrar på väg till sjukhuset. Sådana händelser har ibland lett till att kvinnornas barn dött. Detta tolkas av flertalet palestinier som en israelisk önskan om att de ska upphöra att existera. Många palestinier lever med en känsla av existentiellt hot; de tvivlar på att de kommer att överleva både som individer och som samhälle.

Föräldraskapets dilemma

Fördelarna med en växande palestinsk befolkning upprepas ofta av palestinska politiker och palestinsk media. Den släktskapsterminologi som nationalistiska rörelser använder sig av kan bli en realitet snarare än ett symbolspråk under extrema förhållanden.

Socialantropologen Rhoda Kanaaneh menar dock att det inom palestinsk patriotism finns en obestämthet angående antalet barn en familj bör ha. Den kulturella och politiska preferensen för en

stor familj med många barn existerar samtidigt med preferensen för en liten familj. De flesta palestinier håller till viss del med om båda perspektiven: det är både en nationell plikt att föröka sig och det är viktigt att kunna ge sina barn ett gott liv. Det patriotiska argumentet för en liten familj är att få men välutbildade och välformulerade palestinier är ett större hot mot israelisk dominans än många fattiga och utbildade palestinier någonsin kommer att kunna bli. Den här positionen kan bäst förstås som en del av en moderniseringsdiskurs; palestinier är moderna, inte traditionella eller outvecklade orientaler, alltså har de få barn. Argumentet kan också relateras till konsumtionssamhället. Som på så många andra håll i världen anses barn idag behöva saker, både datorer och universitetsutbildning. De ger alltså inte sina föräldrar enbart ekonomisk trygghet utan de kostar dem också pengar.

Traditionellt brukar socialantropologer beteckna det palestinska samhället som ett där man föredrar söner framför döttrar. Under mina fältarbeten har detta dock

visat sig vara en sanning med modifiering. Visserligen vill palestinska föräldrar gärna få söner då släktskapssystemet med en lite gammaldags terminologi kan beskrivas som 'patrilinjärt' och 'patrilokalt'. Detta innebär i princip att sönerna är de som ärver det mesta av föräldrarnas tillgångar och de som bor kvar i närheten av föräldrarna och kan ta hand om dem på äldre dagar. Döttrar ses inte riktigt som fullgoda medlemmar av familjen eftersom de kommer att gifta sig och vid sitt giftermål kommer de att flytta och bli en del av sina mäns familjer. Vardagen visar dock att det finns mer flexibilitet i familjerelationer än vad normen skulle kunna peka på. Även om det för många palestinier är viktigt att få en son kan även bristen på en dotter göra att ett föräldrapar fortsätter att få son efter son i väntan på en dotter. I det dagliga livet kompletteras också män och kvinnor varandra vilket gör kvinnor och flickor viktigare än vad narrativet antyder. Långt ifrån alla söner är heller så ansvarsfulla och hjälpsamma gentemot sina gamla föräldrar som de uppmanas vara.

Under mina intervjuer i Gaza blev det tydligt att många föräldrar tyckte det var lättare att uppfostra döttrar; flickor var mindre utåtagerande och lättare att kontrollera än pojkar. Föräldrarna uttryckte stor ambivalens och oro gentemot sönerna. Jag frågade en kvinna om hur det var att uppfostra barn (ordet på arabiska refererar både till pojkar och till barn i allmänhet) i Gaza idag och hon svarade:

"Istället för att tänka på skolan och på sin utbildning tänker barn på hur de ska gå med i de militära styrkorna. Det är förstås väldigt svårt [att uppfostra barn här]. Särskilt i den här situationen då ungarna ser och hör så mycket av kriget och då de [dvs. den israeliska armén] anfäller Gaza hela tiden. [Barnen] vill gå med milismännen och slåss tillsammans med dem. Min pojke som går i tredje klass säger att när han blir tillräckligt stor kommer han att gå med de väpnade styrkorna så han kan få vapen och skjuta israeler, så att han kan få tillbaka vårt land. Jag vill inte att han ska tänka så, han är fortfarande ung. I andra länder kan mödrar

guida sina barn till en bra framtid men i vår situation är det svårt. [...] Om min son kommer hem en timme för sent blir jag så orolig för honom. Om jag ser honom med nya människor, särskilt med äldre personer, frågar jag honom en massa saker. De kan påverka honom i en negativ riktning."

Pojkar förblir pojkar

Låt mig återknyta till Nidal och hans rånarluva. Kommer hans mamma som helst av allt vill att hennes fyra barn ska utbilda sig och få bra jobb att kunna hindra Nidal från att konfrontera israeliska soldater? Troligtvis inte. Unga palestinska killar från flyktingläger och de lägre klasserna gör ofta som de vill. Till skillnad från flickor kan de till exempel vara ute hela nätterna utan att någon frågar dem var de varit. De växer upp i en miljö där män ska försvara nationen och våld är förväntat samt på vissa sätt normaliserat. Både Nidals två morbröder och hans pappa satt som unga i israeliskt fängelse för politisk aktivism. Varför skulle Nidals liv bli annorlunda? Inför risken att förlora sina söner och oron för deras säkerhet tycks

en konsekvens av de upprepade katastroferna i Gaza vara att förkärleken för söner ifrågasätts mer än tidigare.

Både israeler och palestinier anser att palestinska män är de som är farligast för israeler alternativt viktigast i kampen mot ockupationen. Detta har att göra med manlighetsideal. Palestinska män ska idealt vara modiga och risktagande och beredda att utsätta sig själva för faror för att skydda andra. Särskilt unga ogifta män förväntas vara beredda att skydda gruppen. I den israelisk-palestinska konflikten riktas det direkta våldet mot män och det utförs av män. Över 90 % av de dödade palestinerna är män eller pojkar. I och med att det skett en eskalering av våld och militära medel i konflikten mellan Israel och palestinier det senaste årtiondet har också politisk aktivism och alla former av motstånd blivit allt farligare för palestinerna.

Våldets dubbelhet

I Gaza liksom på Västbanken hoppas många att våld mot Israel (exempelvis genom raketbeskjutning) ska leda till självständighet

och en ny politisk ordning. Det ligger något paradoxalt i att många palestinier tror på en väpnad kamp samtidigt som de flesta inte vill att deras egna barn skadas eller utsätter sig för de risker som det innebär att vara engagerad militärt eller politiskt mot Israel. Trots den status som en martyr ger en familj visar mitt intervju-material att de flesta ville hålla sina egna barn utanför motståndet. Det fanns dock personer som menade att de ville att deras egna söner skulle bli milismän. En far jag intervjuade ville till exempel att hans fem söner skulle bli ingenjörer så att de skulle kunna "göra något åt de israeliska flygplanen". Med det menade han alltså att tillverka raketer som kunde skjuta ner militärflygplanen som ständigt kretsade över Gaza.

Samtidigt som många fortfarande hoppas att våldsam motstånd ska förändra palestiniernas situation till det bättre upplever de också att det inte går att skydda barnen från våld och krig. Föräldrarna jag mötte i Gaza uttryckte en oerhörd vanmakt då det gällde barnen: "Jag kan inte hindra dem från att se de döda kropparna" eller

"Jag tar själv lugnande medel för att klara av att hantera mina barns oro". Ofta började intervju-sessionerna med att familjen jag besökte visade skador på sitt hus eller i grannskapet efter israeliska bombningar eller berättade om fruktansvärda saker som hänt dem. Båda kunde ha sett mängder av lik från bombningar i närheten eller att deras farbrors hus blivit totalförstört. Att skapa en trygg barndom under sådana omständigheter är i princip omöjligt.

De sociala och kulturella konsekvenserna av den pågående katastrofen i Gaza ställer palestinska föräldrar inför olösliga dilemman och skapar stor osäkerhet och ambivalens. Saker man tidigare kunde vara ganska säkra på (till exempel att det är positivt att ha söner och att kampen är alla palestiniers kollektiva uppgift) verkar inte riktigt längre gälla. Framtiden och konsekvenserna av ens handlingar går inte att förutse. Katastrofens konsekvenser är att mer eller mindre allting flyter; den kontinuitet och ordning som sociologen Anthony Giddens kallat 'ontologisk säkerhet' är en bristvara i samhällen i kris. ■

Förslag på vidareläsning:

Giddens, Anthony 1991, *Modernity and Self-Identity – Self and Society in Late Modern Age*, Cambridge: Polity Press.

Kanaaneh, Rhoda Ann 2002, *Birthing the Nation – Strategies of Palestinian Women in Israel*, Berkeley, Los Angeles and London: University of California Press.

Rosenfeld, Maya 2004, *Confronting the Occupation – Work, Education and Political Activism of Palestinian Families in a Refugee Camp*, Stanford, California: Stanford University Press.

NINA GREN DISPUTERADE I SOCIALANTROPOLOGI VID GÖTEBORGS UNIVERSITET 2009 MED EN PHD-AVHANDLING OM PALESTINSKA FLYKTINGAR PÅ VÄSTBANKEN. HON HAR SEDAN DESS UNDERVISAT I SOCIALANTROPOLOGI OCH EN RAD TVÄRRETTENSKAPLIGA ÄMNINGAR SAMT GJORT NYA FÄLTSTUDIER OM PALESTINIER I GAZA OCH I SKANDINAVIEN. SEDAN JANUARI 2011 HAR HON ETT POST-DOK VID INSTITUT FOR ANTROPOLOGI, KØBENHAVNS UNIVERSITET.

alle fotos af forfatteren

AT VENDE HJEM

af METTE LORENZEN

"Hvordan så mit hus ud, da jeg vendte tilbage? Det var ødelagt. Der var ingenting, kun aske efter nedbrændingen. I huset var kun fuglene og mig. Der var virkelig ingenting. Intet andet. Alt var aske, alt var nedbrændt. Intet, intet, intet. Da jeg kom tilbage, sad jeg her, jeg sagde til mig selv: "Hvad nu?". Jeg vidste ingenting; hvor jeg skulle gå hen, hvad jeg skulle gøre. Jeg ventede. Tårerne kom af sig selv. Jeg flygtede herfra dengang, det var mit hjem, mit alting. Her!" Valentina, 24 år.

Vi forbinder ofte ordet katastrofe med en begivenhed, som pludselig indtræffer. Fokus er i høj grad på antallet af tabte menneskeliv og enorme materielle ødelæggelser. Det er særligt akutheden, som definerer katastrofen. Herefter lægger katastrofer sig, og områder bliver atter erklæret for sikre og katastrofefrie. Flygtninge kan atter vende tilbage, men i hvor høj grad kan vi egentlig tale om, at katastrofen endelig er ovre?

EFTER KATASTROFEN

Ruiner udgør stadig en del af landskabet i det kroatiske grænseland, et område som stærkt står i kontrast til den blomstrende turisme ved kysten.

Denne artikel sætter fokus på det at vende tilbage efter en katastrofe. Udgangspunktet er et feltarbejde i 2010 om tilbagevendte kroatisk-serbiske flygtninge til Kroatien, som opnåede sin selvstændighed under krigen i det tidligere Jugoslavien. Det er en krig, som danner billeder i vores bevidsthed af blodig borgerkrig, etnisk udrensning og masseflugt. Den står indprentet hos mange som en af de største menneskeskabte katastrofer i Europa i nyere tid: En hu-

manitær katastrofe med udsagn om naboer som slog hinanden ihjel på grund af etnisk konflikt. Ikke desto mindre forsøgte mange civile at holde fast i et hverdagsliv midt i katastrofen i et forsøg på at modsætte sig krigen og hermed bevare en form for kontrol og normalitet. Krigen kom dog til at ændre livet for mange mennesker. Det efterlader os med spørgsmålet om, hvilket liv som møder dem efter katastrofen? Én ting er, at det alligevel er fysisk sikkert at vende til-

bage, men for de tilbagevendte har krigen betydet mange tab: Huse er destrueret, sociale netværk er opløst, og flere har oplevet emotionel lidelse. Med andre ord er der mangel på økonomisk, social og eksistentiel sikkerhed.

På besøg hos Teodora

Jeg befinder mig i felten i et udkantsområde i Kroatien. Jeg sidder i et lille rum, som en gang har været en stald i tilknytning til et hus. Udenfor er fundamentet fra

Figner lagt til tørre på Valentinas families hustag. Det illustrerer behovet for bæredygtig reparation. Haven og markerne er vildtvoksende efter efter femten år og skal først pløjes og sås. Samtidig er selvforsynende landbrug vejen frem for mange, da det er svært, at få arbejde som serber i Kroatien.

Opstilling foran Valentinas nyopbyggede hus - en af de mange aktiviteter for at skabe hjem.

det nedbrændte hus stadig tydeligt. Rummet er spartansk og lille. Der er ikke særlig højt til loftet. Teodora sidder på kanten af en seng, som næsten fylder hele rummet. Det er varmt, for selv om det er sommer, er der brænde i ovnen, som både er til madlavning og til opvarmning. Teodora er en ældre dame. Hendes hud er brun og rynket fra solen. Hun har et tørklæde om hovedet bundet i nakken. Hun er iført en falmet kortærmet skjortebluse og en lang nederdel, hvorfra hendes bare fødder stikker frem. Jeg har besøgt Teodora flere gange, i dag er jeg kommet for at sige farvel. Jeg afslutter et sidste interview ved at udtrykke, at jeg gerne vil tage et billede af noget, som har betydning for hende. Der går lidt tid,

men så rejser Teodora sig og tripper målrettet hen til skabet på de bare fødder. Hun hiver to store billeder frem: Et gammelt sort-hvidt familieportræt af hende selv og hendes bror som unge. Derefter et endnu større portræt af den jugoslaviske general Josip Broz Tito. Jeg spørger hende, hvorfor hun har et billede af Tito. Teodora svarer: "På Titos tid var alt godt. Alle havde et arbejde, og alt var godt!". Da det er på tide at sige farvel, giver jeg Teodora et knus. Den ældre dame klapper mig kærligt på armen og siger: "Sretan put" (god rejse). Antropologens midlertidighed giver mig en lille klump i halsen, da jeg bøjer hovedet, går ud af døren og lader både Teodora og billedet af general Tito bag mig.

Etnisk udrensning

Teodora er en af mange kroatiske serbere, som måtte flygte fra den kroatiske republik under krigen i det tidligere Jugoslavien. Kroatiens løsrivelse fra Jugoslavien resulterede i to store flygtningestrømme. I 1991 blev kroaterne fordrevet og dræbt i det serbisk besatte område Krajina. I 1995 var det derimod serbere, som blev dræbt og fordrevet fra Kroatien under militæraktionen Operation Storm. Når det omhandler konflikten i det tidligere Jugoslavien, bliver serberne ofte fremhævet som de aggressive i konflikten, som den udartede sig ikke blot i den kroatiske republik, men i hele eks-jugoslavien. Hvad mange måske ikke ved er, at serbiske civile også blev udsat for vold og et-

nisk udrensning. Miro, en midaldrende kroatisk-serbisk mand, fortæller: "Jeg blev tvunget til at se på nedbrændingen af mit hus, med en pistol for tindingen, og derefter kom jeg i fangelejr". Baggrunden herfor var, at Kroatiens præsident Franjo Tudman ønskede et selvstændigt Kroatien kun for kroaterne. Besættelse og destruktion af serbiske ejendomme var en del af den etniske udrensning. Strategien skulle forhindre de fordrevne i at vende tilbage. Dagen for operation Storm blev katastrofens dag for mange civile kroatisk-serbere, men en årligt fejret helligdag for majoriteten i Kroatien: *Dagen for sejr og hjemlands taksigelsesdag og dagen for kroatisk forsvarere*.

Tre år med slanger

Teodora vendte tilbage i 1997 med sin syge mand, som døde kort tid efter. Teodora bor i dag alene og fattigt. Hun har en lille have med grøntsager, ti høns og to grise. Grisene står ved nabokonen, fordi hun selv bor i stalden til sit tidligere hus. Teodora står op kl. halv fem om morgenen for at klare arbejdet inden solens hede. Hun lever af afgrøderne fra haven, af de få dyr samt sin afdøde mands pension. Sådan ser situationen ud, tretten år efter Teodora vendte tilbage til sit tidligere hus – eller stald. Teodora fortæller dog, at situationen var værre i 1997: "I tre år var der slanger på gulvet. Når jeg lå i sengen, snoede slanger sig hen over gulvet gennem huset."

Teodoras liv stemmer ikke overens med det romantiske billede af at vende hjem efter flugt. Hos politikere og humanitære organisationer er repatriering, det at vende hjem, ofte fremhævet som

den bedste løsning for flygtninge. 'Repatriering genopretter statsborgerskabet og afslutter eksilets smerte', udtaler UNHCR (United Nations High Commission). Det at vende hjem fremstår som en lykkelig afslutning på et liv med rodløshed og smerte. Det er næsten som om, den fysiske bevægelse alene kan gøre alt godt igen – lindre den smerte katastrofen har forårsaget. At flygtninge vender hjem er også fremhævet som et vigtigt led i genopbygningen af krigsramte samfund samt fredsprocesser. Med andre ord er det at hjælpe/sende flygtninge hjem fremhævet som den bedste løsning for flygtingen selv samt for det katastroferamte hjemland. Men det er også blevet en løsning på masselyftningeproblemet særligt i vestlige land - hermed også et forsøg på at forebygge katastrofe i værtslandene. Ifølge kritikere er der netop tale om beskyttelse af værtslandes egne grænser forklædt i en humanitær antagelse om, at flygtninge har det bedst hjemme.

Det nye hjemland

Man kan spørge sig selv, om det overhovedet giver mening at tale om at vende hjem, når flygtninge finder nedbrændte huse, når familie og netværk i høj grad er opløst, og når hjemlandet ikke længere eksisterer. Som Teodora giver udtryk for, flygtede hun fra et Jugoslavien, præsident Tito havde skabt, men vendte tilbage til Kroatien. Hun flygtede som jugoslaver, men vendte tilbage som del af en minoritet, som i en ny statsdannelse i høj grad bliver betragtet som kollektivt skyldige for krigen. Det betyder, at Teodora lever under dårligere forhold end den kroatisk majoritet.

Teodora længes derfor efter et land, hun aldrig kan vende tilbage til, nemlig Titos Jugoslavien. På trods af at 80'erne var præget af økonomisk krise, var Jugoslavien for Teodora ensbetydende med en bedre levestandard.

Der er ingen tvivl om, at Teodora foretrækker Titos Jugoslavien – "Dengang alt var godt". På trods af at Jugoslavien var et totalitært system, mindes Teodora de rettigheder, borgene havde til job, bolig, uddannelse og sundhed. Alligevel har Teodora gemt billedet af Tito i skabet, hvilket vidner om, at hun godt er klar over, at han hører en anden tid til. Trods oplevelserne med slangerne og det nedbrændte hus fortæller Teodora: "At vende tilbage var godt. Det er bedre her, end det var der [Serbien]. Vi fik ingen pension der, vi havde ingenting; Intet tøj, ingen seng. Intet. Det var slemt og grimt." Teodora lever under fattige kår, men de var endnu fattigere i Serbien uden en pension. Hun lever som diskrimineret minoritet, men Teodora oplevede også diskrimination i Serbien. På trods af at Teodora, som serber fra Kroatien, delte sprog og religion med befolkningen i Serbien, var dette ikke nok til at blive accepteret.

Teodoras liv i dag står i forhold til det liv, hun havde inden flugten og til livet i eksil i Serbien. Teodora vendte ikke blot tilbage på grund af emotionel tilknytning til et sted, men på grund af muligheden for at skabe mere sikkerhed. Antropologer taler ofte om begrebet "det gode liv". For Teodora fremstår levestandarden og sikkerheden i Jugoslavien som det gode liv. At vende tilbage var dog ikke så meget jagten herpå som forsøget på at opnå "et bedre liv" end tilværelsen i Serbien.

På besøg hos Valentina

Jeg befinder mig i et genopbygget hus. Valentina viser mig billeder af huset, sådan som det så ud, da hun vendte tilbage til Kroatien fra Serbien. På billedet er huset et stort kaos af bjælker, nedfaldent loft og aske. Det var hertil, Valentina vendte tilbage alene, mens hendes familie forblev i Serbien. Det var her, hun sad alene med fuglene. En ung kvinde med tårer i øjnene fordi hun ikke vidste, hvad der nu skulle ske. Valentina fortæller: "En dag da jeg var på vej til den nærmeste butik, syv kilometer herfra, mødte jeg Milka [en ældre tilbagevendt dame]. Hun plejede at holde mig som lille. Hun var glad for at se mig og så alligevel ikke, for hun brød sig ikke om, at jeg var her helt alene. Hun inviterede mig til at bo hos sig. Jeg blev her om dagen, og hver aften gik jeg hen til Milka for at sove – særligt om vinteren. Om sommeren er alt lettere, der er ting i naturen, du kan spise". Valentina siger dette, imens hun kigger på de vindruer, jeg spiser – vildtvoksende fra nabohusets ruiner. I dag er familien atter samlet i Kroatien, og vindruer, mandler, figner m.m. udgør en stor del af familiens mad. Efter måneders venten er den økonomiske start-hjælp fra den kroatiske regering stadig ikke kommet.

Valentina viser billeder af huset fra før krigen. Jeg bliver overrasket over ligheden med det genopbyggede hus, jeg nu sidder i. Jeg kan næsten glemme, at huset har været ødelagt og genopbygget, og det er endda på trods af, at jeg selv har deltaget i genopbygningsprocessen: Malet døre, gravet have og flyttet familiens møbler ind i huset fra en Røde Kors lastbil fra Serbien, mens NGO-formænd,

ambassadører, journalister, og ikke mindst den kroatiske vicepræsident formelt var på besøg. Sidstnævnte som repræsentant for en regering, som nu formelt er villig til at acceptere tilbagevendte kroatiske serbere – et krav som netop er afgørende i deres forhandlingsproces om optagelse i EU

Det nye hjem

At se familien samlet i Kroatien, hvorfra de flygtede femten år tidligere, kan umiddelbart fremstå som en lykkelig begivenhed oven på alle strabadserne. En ting er dog at genopbygge et hus, noget andet er at genopbygge et hjem – et sikkert sted i verden. Valentinas historie viser os, at der skal flere handlinger til for at gøre et hus til et hjem. Det at vende hjem efter katastrofen er i høj grad en proces, som tager tid. Valentina vendte tilbage til et barndomshjem henlagt i nedfaldne bjælker og aske. Grundet sit store ønske og sin beslutsomhed formåede hun at få huset genopbygget og familien samlet i Kroatien i 2010, seks år senere. Det viser, at Valentina som tilbagevendt flygtning ikke passivt tager imod, hvad hun vender tilbage til. At bygge et hjem op viser og kræver handlinger rettet imod at skabe et bedre liv. Ikke mindst kræver det hårdt arbejde og villighed til at leve med usikkerhed for på sigt at opnå en følelse af mere sikkerhed i verden igen, selv når livet forbliver en udfordring efter katastrofen.

Når fortiden banker på døren

Huse bliver genopbygget, og handlinger bliver rettet mod atter at skabe hjem, men hvornår kan vi egentlig tale om, at et sikkert liv efter katastrofen endelig er påbegyndt?

Ægteparret Goran og Radmila vendte tilbage med deres to små børn til Kroatien i 2008. Tretten år efter flugten formår de at få deres hus genopbygget. Kort herefter kommer en gammel bekendt imidlertid forbi på et velkommen-hjembesøg. Ironisk nok er det den selvsamme person, som under krigen nedbrændte ægteparrets hus og sendte dem på flugt. Det leder tanken hen på, om det er muligt at genopbygge et hjem uden fortidens spøgelse og uden at erindringen om flugt og vold vil træde inden for hjemmets fire vægge. Ét er at genopbygge et nedbrændt hus, noget andet er, i hvor høj grad katastrofen vil leve videre i erindringerne og i dagligdagen.

Et liv efter en katastrofe er til tider en bizar blanding af kontinuitet og forandring, fortid og fremtid. For Valentina betød mødet med Milka et glædeligt gensyn, men meget er sket siden sidst. For Goran og Radmila var hjemmet for en del af lokalmiljøet og åbent for familie og venner. Nu er det til tider en påmindelse om, at det hus de har genopbygget ikke nødvendigvis er et hjem, og at det at eliminere én form for usikkerhed kan medføre, at en ny melder sig.

Meget har ændret sig efter katastrofen. Hjemlandet, lokalmiljøet, hjemmet og ikke mindst de repatrierede selv. En ting er at flygte fra katastrofer, noget andet er at leve videre med disse – om det så er i eksilet eller i hjemlandet. Ja, måske det i endnu højere grad er et spørgsmål om at leve sig igennem dem. Katastrofer foregår ikke blot på bestemte steder, de bliver i høj grad også et personligt landskab, som de involverede konstant må bevæge sig igennem – endda årevis efter den egentlige katastrofe har lagt sig.

Kroatisk soldat som laver v-tegnet for sejr. Skulptur indsat i byen Knin efter Operation Storm – en hyldest til den kroatiske sejr og uafhængighedskrigen.

En katastrofe bliver ofte opfattet som et fænomen afgrænset i tid. Særligt medier er med til, at give os billedet af katastrofen som rammer, hvorefter det atter er sikkert for lokalbefolkningen såvel som for turister at vende tilbage. I stedet for at tænke på en katastrofe som en størrelse i sig selv, kan vi gøre brug af anskuelsen, at en katastrofe refererer til usikkerhed og alvorlige konsekvenser for mennesker. Ved at anskue en katastrofe som mere end blot en begivenhed, bliver det svært at afgøre, hvornår en katastrofe ende-

lig slutter, for hvornår ophører konsekvenserne og usikkerheden? Miro, Teodora, Valentina, Goran og Radmila lever alle med forskellige former for usikkerheder og konsekvenser samtidig med, at de forsøger at genvinde en fornemmelse af kontrol over deres tilværelse. Tilbage står det i hvert fald klart, at repatriering ikke nødvendigvis sætter et endeligt punktum for katastrofen. ■

METTE LORENZEN STUDERER ANTHROPOLOGI OG ETNOGRAFI VED AARHUS UNIVERSITET.

- 1945: Josip Broz Tito skaber det kommunistiske Jugoslavien.
- 1980: Titos død efterfulgt af økonomisk krise og voksende nationalisme på den politiske scene
- 1990: General Franjo Tudman ønsker at løsrive den kroatiske republik fra Jugoslavien.
- 1991: Kroatien erklærer sig selvstændig. Serbiske nationalister i Kroatien gør oprør og skaber den serbiske Krajina-region. Etnisk udrensning af kroaterne.
- 1995: Den kroatiske regering tilbageerobrer Krajina. Etnisk udrensning af serbere.
- 1997: Kroatiske serbere kan officielt vende tilbage, men oplever forhindringer og diskriminerende praksisser.
- 2001-2003. Med ny regering forekommer der en forbedring af kroatiske serberes vilkår.
- 2005: Forhandlinger om optagelse i EU med krav om at Kroatien ændrer sin vilje imod tilbagevendte kroatiske serbere (Kroatien forventes optaget i EU i 2013).

Læs mere i:

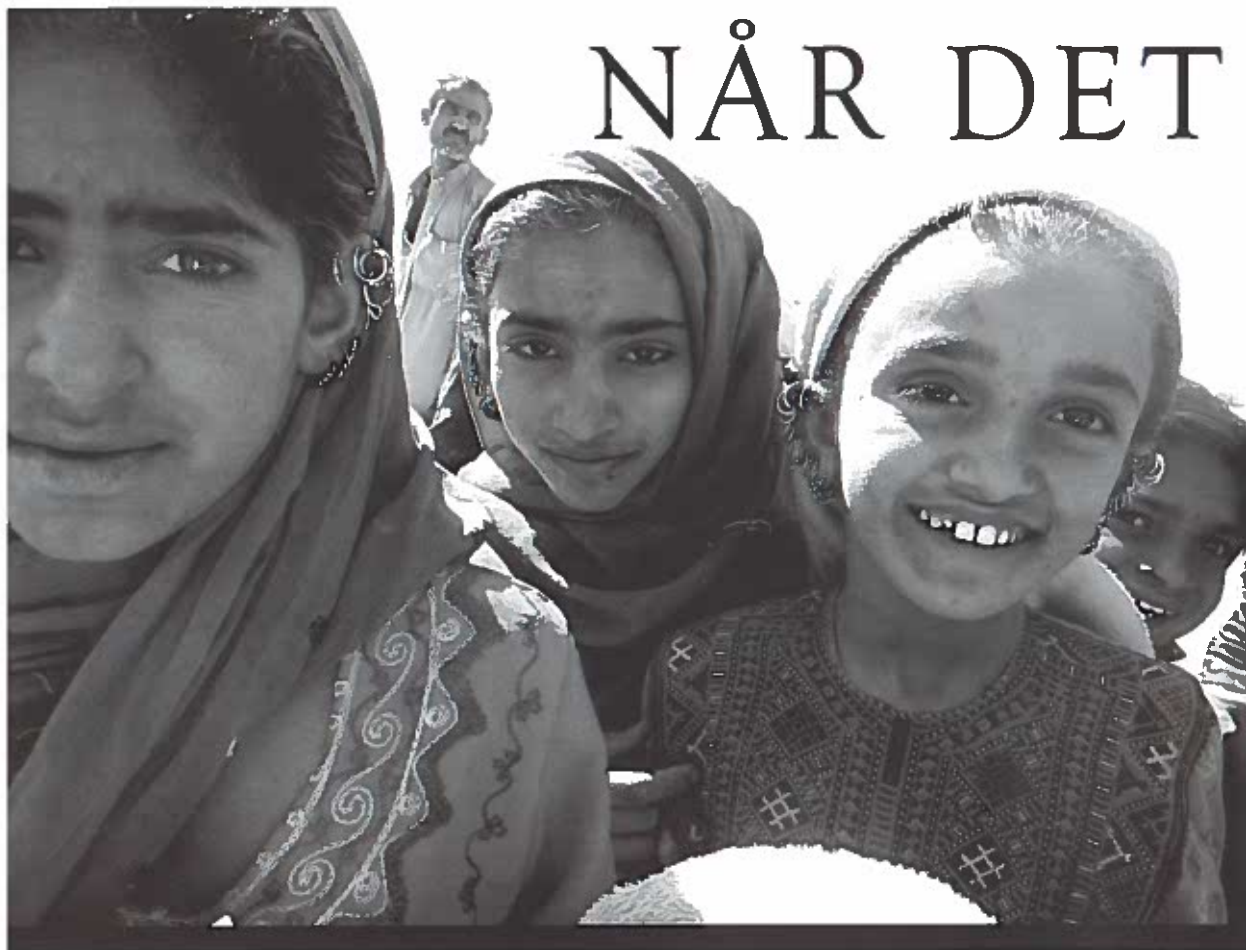
Jansen, Stef & Löfving Staffan. *Struggles for Home*. Berghahn Books. 2008.

Leutloff-Grandits, Carolin. *Claiming Ownership in Postwar Croatia*. Lit Verlag Berlin. 2006.

Stefansson, Anders H. *Under My Own Sky: The Cultural Dynamics of Refugee Return and (Re)integration in Post-War Sarajevo*. University of Copenhagen. 2003.

alle fotos af forfatteren

NÅR DET

Pakistans befolkning er ikke ukendt med katastrofer forårsaget af enten naturens eller menneskers kræfter. Unge mennesker i tyverne fortæller, at de kan huske mindst fire andre store oversvømmelser, og for alle nulevende pakistanere har et kaos af konflikter med både regionale aktører og skiftende stormagtsinteresser været en del af hverdagen gennem hele livet. Skønt oversvømmelserne i 2010 en overgang har status af en 'CNN katastrofe', altså en katastrofe med stor mediebevågenhed, oplever mange pakistanere den som

blot endnu én i rækken af katastrofer. Muligvis derfor er det heller ikke en udpræget traumatiseret eller modløs befolkning, jeg møder under min udsendelse med Læger uden Grænser (MSF), men snarere en handlekraftig befolkning, der er målrettet mod at genetablere tilværelsen, skønt rygter om en ny oversvømmelse er allestedsnærværende.

Denne artikels overordnede tema er, hvordan de *internt fordrevne* (mennesker, der flygter indenfor grænserne af deres eget land) reagerer i katastrofeprocessen frem mod at genoprette or-

den. Jeg vil fokusere på, hvordan katastrofen etablerer en slags parallelt univers - et midlertidigt kaos, som sætter alle normaltilstande på pause. Ikke alene forsvinder liv, landsbyer og fødekilder i oversvømmelserne, men også værdier, normer, sociale strukturer samt hverdagens mange konflikter, udfordres og udviskes. I hvert tilfælde for en stund.

Baggrunden for mange af de ideologiske og politiske konflikter, der hærger nutidens Pakistan, stammer tilbage fra 1947, hvor Britisk Indien blev delt, og Pakistan og Indien fik status som to selv-

GODE SOM DET ONDE SÆTTES PÅ PAUSE

Pakistan var allerede en nation i knæ, da store dele af landet i slutningen af juli 2010 blev ramt af de værste oversvømmelser i 80 år. Op mod 20 millioner mennesker blev berørt af katastrofen, der kostede knap 2000 mennesker livet. Mere end en million hjem blev skyllet væk, og 3,5 millioner hektar landbrugsjord og afgrøder blev ødelagt af vandmasserne. Den i forvejen hårdtprøvede, pakistanske regering og i ikke mindre grad hårdtprøvede befolkning, der dagligt kæmper mod fattigdom, regionale borgerkrigs-lignende tilstande, terror og trusler fra Taliban og Al-Qaeda, befandt sig nu også midt i en naturkatastrofe af uoverskuelige dimensioner.

af HANNE AUGUSTENBORG

stændige nationer. Delingen medførte massive folkevandringer med millioner af hinduer og sikher, der flygtede ud af Pakistan, imens andre millioner muslimske indere, kaldet *mohajir* (immigrant på arabisk), flyttede den modsatte vej, med drømmen om et muslimsk Utopia. Ikke mindst Pakistans sydligste provins, Sindh, udviklede sig til en særdeles multi-etnisk provins. Her bor eksempelvis flere baluchier, end der gør i selve Baluchistan, og flere indiske muslimer end i nogen anden pakistansk provins, og dertil kommer fordrevne fra Goa og Østafrika.

Den sammensatte befolkning har svært ved at enes. På den ene side føler de oprindelige, sindhi-talende sunni- og shia-muslimer sig til stadighed forsmået og truet på deres eksistensgrundlag af mohajirer, og på den anden side mener de urdu-talende mohajirer, at de nu mere end 60 år efter delingen, fortsat bliver behandlet som andenrangsborgere i det land, der skulle integrere dem.

Katastrofens første dage

For en stor del af befolkningen i Sindh kom katastrofen ikke ganske uventet. Eftersom oversvøm-

melseme, der begyndte med voldsom monsunregn i nord, gradvist bevægede sig sydpå, var befolkningen varslet cirka en uge før Indusfloden gik over sine breder. Mange valgte – og nåede – at flygte i tide. Andre valgte imidlertid at blive, hvor de var, og forsøgte at redde deres landsbyer ved at bygge dæmninger, lave vandgrave, eller blot flytte deres husdyr, nogle få ejendele og dem selv til højere beliggende steder. I det pandekageflade deltaområde var det dog en håbløs opgave for de fleste, eftersom vandstanden mange steder stod op i 6-7 me-

ters højde. Det betød, at både mennesker og husdyr strandede på små øer uden nogen chance for at komme derfra, eller for at kunne nås med andet end båd. Adskillige omkom på den måde, men andre fortalte om, hvordan de var blevet reddet af folk i nabolandsbyer, hvor de under normale forhold ville være blevet betragtet som fjender med risiko for at blive skudt.

At befolkningen var advaret, er en væsentlig forklaring på, at antallet af omkomne trods alt ikke blev højere. En anden forklaring, mine informanter ofte lagde vægt på, var netop det samarbejde, der blev mobiliseret på tværs af alle sociale enheder allerede i katastrofens indledende fase. Mujtaba fortæller:

"Da vi vidste vandet kom, arbejdede vi på skift 24 timer døgnet i 7 dage. Alle hjalp til med det, de kun-

ne, og selvom mine hænder blødte, fortsatte jeg bare med at grave sand op i sække, mange sække, over 300 tror jeg. Det var der mange, der gjorde, mens andre bar eller kørte sækkene væk, og nogen andre byggede diger. Der var også kvinder, der lavede meget hårdt arbejde og arbejdede sammen med mændene - og børn også, men det var mest kvinder, der kom med mad og te. Alle, alle hjalp til, både rige folk, høj kaste, gamle og børn var med. Alle ville bare redde vores by. Folk var ligeglade med, hvem de arbejdede sammen med - også nogen vi normalt ikke enes med - ja du kan godt kalde det fjender måske... Det var måske lidt svært i begyndelsen, for nogen - ikke for mig, selvom jeg ved, at klanmedlemmer, som engang stjål min families køer, også var der".

Nettet af social kontrol i Pakistan er omfattende og tætmasket.

Omend der er variationer indenfor det komplicerede system af familier, klaner og kastesystemet, der stadig er udbredt i den indiske del af befolkningen, er det pakistanske samfund kendetegnet ved en kultur, hvor alle holder øje med alle: Klanlederen med sit folk, landsbylederen med sine bysbørn, manden med sin(e) kone(r), brødre med deres søstre, svigermødre med deres svigerdøtre etc. etc. Det er stort set umuligt at bryde nogen som helst regler, uden det bliver opdaget og muligvis sanktioneret. En del af denne kontrol handler om, at det for hovedparten af pakistanske kvinder, i særdeleshed på landet, ikke er tilladt at blande sig med mænd fra andre kaster end deres egen. Ej heller er det tilladt for en mand at entrere en landsby, der tilhører en anden kaste, uden tilladelse fra landsbylederen. En anden del af

kontrollen er rodfæstet i konflikter om jordrettigheder og ejerskab over de husdyr, der græsser på jorden. Konflikterne er ofte interne klananliggender, og uanset om de er æresrelaterede eller handler om ejerskab, giver de anledning til både jalousi, tyveri og drab.

Lokalsamfundet er dermed en omfattende kilde til konflikter, men i katastrofesituationen altså også det sted, hvor befolkningen kunne forvente at finde hjælp på tværs af både kønsroller, sociale skel, etniske og/eller klan grupperinger samt disses verserende konflikter.

Selima fortæller:

"Du ved, det er ikke alle i Pakistan, der kan enes altid. Også i min landsby har vi problemer med nogle mohajirer fra Karachi, der bor i landsbyen længere ude, så vi har altid husdyrene inde om natten, hvor vi sover, og mændene skiftes til at holde vagt, for nogle gange skyder de også. Det er altid et problem om, hvem der boede her først, og da vi byggede moskeen, sagde de det var på deres jord [...]. Så vi snakker ik-

ke sammen, men da vandet kom, hjalp alle mændene i min familie dem med at få børnene og de gamle og også dyrene over floden".

Denne form for uegennyttig respons er, hvad Charles E. Fritz & John H. Mathewson kalder et terapeutisk fællesskab, og som Allen H. Barton tilsvarende har beskrevet som et altruistisk fællesskab. Det er således ikke ukendt, at katastrofer ofte producerer et skift i herskende normer og værdier, som kan resultere i en bred, social støttende respons fra omgivelserne. I katastrofens indledende fase vil al vanlig social adspredelse, ikke-essentielle aktiviteter og også negativ social kontrol som regel gå i stå. Til gengæld vil den gensidige hjælp, ofre såvel som ikke-ofre imellem, forøges. Så frem for passivt at vente på lokale myndigheders eller udefra kommandes hjælp vil katastrofeofre hurtigt selv tage initiativ til at redde både sig selv og hinanden. I Pakistan var det en udbredt oplevelse, at regeringen og lokale myndigheder var for passive i katastrofeprocessen

og i bogstaveligste forstand lod befolkningen seje deres egen sø. Dette kan være en medvirkende årsag til fænomenet om det vidtfavnende fællesskab, der opstod i befolkningen.

En ældre bonde har denne kommentar:

"Oversvømmelserne har sat det gode som det onde på pause. I øjeblikket deler vi alle samme skæbne, der er brug for alle hænder. Måske er det fordi, vi ikke har tid til at være uenige, og regeringen hjælper os jo heller ikke [...]. I hvert tilfælde er her mere roligt nu".

At være internt fordreven flygtning

Mens katastrofen var i akutfasen, anslås antallet af berørte, alene i Sindh, at have været mere end fire millioner. Af dem levede hundredtusinder i flygtningelejre. Fælles for dem var, at de havde mistet alt, hvad de ejede, bortset fra det, de havde kunnet bære med sig. Og så at de var internt fordrevne flygtninge. Ideologisk og følelsesmæssigt var den individuel-

le flygtning fortsat knyttet til sin familie, kaste og klan. Men med undtagelse af klædedragt, smykker og tatoveringer, var ingen af de øvrige identitetsmarkører, som normalt angiver tilhørsforhold og fysiske grænser for familiens, klans og kastens domæne, til stede. I flygtningelejren gjaldt en alternativ social struktur. Her levede folk tæt sammen i telte blandt naboer i andre telte, som de ikke nødvendigvis havde valgt eller kendte i forvejen, men som de nu delte vandpumper, latriner og vaskelads med. De tusindvis af telte var den mest dominerende markør for dette nye fællesskab. En markør, som flygtningene dog hovedsageligt oplevede som identitetsberøvende frem for som en positiv reference.

En *zameendar* (jordbesidder) beskriver det således:

"Da vi først kom til lejren, kom vi til at bo midt i et område, hvor de fleste var Channa (kasteavn). Det var en mærkelig følelse, fordi det plejer at være de folk, der arbejder for os i markene, og nu bor vi

pludselig sammen [...] mange af dem er flyttet igen, men så kom der nogle andre, og nu bor vi med alle mulige slags folk her, ligesom om vi hører sammen. Men det er jo kun fordi vi ikke har andre steder at bo, så nu er vi bare alle sammen flygtninge i telte".

Alligevel fandt det terapeutiske eller altruistiske fællesskab også ind i lejrene, hvor man dagligt kunne se, hvordan de stærkeste beboere hjalp de mindre stærke med dagens gøremål, og børnene legede med alle andre børn. Med opløsningen af de traditionelle, sociale strukturer blev der også skabt grobund for nye sociale enheder udenfor den vanlige, allestedsnærværende sociale kontrol. Ikke alene var den traditionelle, hierarkiske orden fra flygtningenes hjemgne sjældent intakt i lejren, eftersom mange, både familier, kaste- og klanmedlemmer, var blevet fysisk adskilte. Dertil kom, at mange kvinder og børn med tiden blev ladt alene i lejrene, fordi mændene flyttede ind til byerne for at lede efter arbejde og bane

vejen for en ny tilværelse for deres familier. Grundlæggende herskede der en indstilling blandt flygtningene om, at tingene skulle fungere; de, der absolut ikke kunne tåle hinanden, undgik behændigt hinanden, så voldsomme og synlige uoverensstemmelser var forholdsvist sjældne.

I millionbyen Karachi, blot få timers kørsel fra katastrofeområdet, var situationen dog en ganske anden. Byen blev ikke selv direkte ramt af oversvømmelserne, men blev til gengæld drømmenes og forhåbningernes mål for et ukendt antal tusinde af flygtninge. De rivaliserende og magtfulde islamiske fundamentalister, der i årtier har hærget dagliglivet i Karachi, kæmpede nu også om at tage kontrollen i både etablerede og illegale flygtningelejre og med væbnede kampe og drab som midler. Det til trods havde hovedparten af de flygtninge, jeg talte med, ingen planer om at flytte hjem igen, når tilstanden forbedredes. Mulighedene i storbyen var alligevel mere tillokkende end udsigten til, i bogstaveligste

forstand, at skulle begynde helt forfra i en bunke sand. Katastrofen rykkede dermed også rundt på nogle demografiske forhold.

Mødet med nødhjælpsorganisationerne

Lokale normer og værdier blev yderligere udfordret af de mange internationale nødhjælpsorganisationer, der var til stede i området, ligesom der også var mange udfordringer for nødhjælpsarbejdere. De herskende normer om skarpe kønsadskillelser gjorde det eksempelvis vanskeligt at rekruttere nationale kvinder til MSF's personalegrupper. Da arbejdspresset var størst og det nationale personale talte mere end 200 personer, var kun 16 af dem kvinder.

En af dem fortæller:

"Siden jeg blev voksen, har det været en drøm for mig at arbejde i en international organisation, så da jeg hørte MSF søgte personale, var

jeg interesseret med det samme. Men min far ville ikke give mig lov. I vores tradition går kvinder ikke ud uden en mand fra familien, og i MSF skal jeg hver dag arbejde med mange fremmede mænd og også rejse med bussen i over en time for at komme på arbejde. Vi snakkede meget om det derhjemme, og til sidst fik jeg lov, fordi Hagnavas, som er fra min kaste, også fik arbejde i MSF, og fordi både min bror og min far har mistet deres arbejde på grund af oversvømmelserne. Så nu er der kun mig og min anden bror til at tjene penge til familien".

Eksemplet illustrerer, hvordan der blev gået på kompromis med nogle ellers strenge normer, der åbnede en mulighed for en ung kvinde, som hun sandsynligvis aldrig ville have fået uden katastrofen.

Manglen på kvindelig pakistansk sundhedspersonale i det hele taget betød også, at kvindelige patienter

enten af sig selv eller grundet den sociale kontrol blev afholdt fra at få lægehjælp, når lægen var en mand. For de mange, der alligevel fik det, var det ofte en yderst grænseoverskridende situation.

Kø-kontrol er en væsentlig del af MSF's daglige arbejde. Den skal dels sikre, at det er muligt at styre de flere hundrede personer, der skal til konsultation, deltage i terapeutiske ernæringsprogrammer eller modtage andre former for hjælp på et givet tidspunkt. Dels skal den sikre, at de, der har det største behov, tilgodeses, en præmis, der vel og mærke er defineret ud fra vestlige idealer om særlig hensyntagen til gamle, gravide og kvinder med de mest syge børn. Sådan er det ikke nødvendigvis ifølge pakistansk kultur. Derimod er det implicit, at de, der har den højeste status, som oftest mænd, er selvsikrede til at komme først. Definitioner på sygdom

og sundhed samt diagnoser, medicin og behandlingsformer er ligeledes primært defineret ud fra videnskaber, der er konstrueret udenfor den lokale viden.

Adgangen til nødhjælp forudsætter altså, at befolkningen er villig til at acceptere de betingelser, som nødhjælpsorganisationen agerer ud fra, herunder MSF's hovedideologi om at være 100% politisk neutral helt ned til den enkeltes sygeseng.

Ovenstående taget i betragtning, var det overraskende sjældent, vi oplevede alvorlige konfrontationer i vores mobile klinikker eller på hospitalerne, dog igen med Karachi som undtagelse.

En midlertidig pause?

Katastrofen i Pakistan viser, at vejen tilbage til en normaltilværelse ikke alene er brolagt med den enkeltes evne til psykisk bearbejdning af personlige tab og hårdt fy-

sisk genopbygningsarbejde. Den udfordrer også evnen og viljen til adfærdssændringer såvel som indgåelse af sociale kompromiser og tilpasning til både fjenders og udefrakommendes indflydelse.

Situationen i Karachi illustrerer dog, at det altruistiske og terapeutiske fællesskab ikke er grænseløst, og i det hele taget muligvis kun udgør en situationel pausetilstand. Undersøgelser har vist, at en tilsyneladende afmatning i konflikter i forbindelse med katastrofer, som til gengæld erstattes af en udbredt samstemmighed og altruisme i befolkningen, kan være et kortlivet fænomen. ■

Forslag til videre læsning:

Rahman, Mushtaqur. "Land and Life in Sindh Pakistan" Ferozsons (Pvt.) LTD. Lahore-Rawalpindi-Karachi, 1993.

Perry, Ronald W. and Michael K. Lindell. "Understanding Citizen Re-

sponse to Disasters with Implications for Terrorism". I *Journal of Contingencies and Crises Management*. Vol. 11 No. 2 June 2003. Pp:49-60. Fritz, C and J. Mathewson. "Convergence Behaviour in Disasters: A Problem in Social Control". National Academy of Sciences-National Research Council. Washington Dc. 1957.

<http://www.msf.dk/>

HANNE AUGUSTENBORG ER ANTHROPOLOG FRA AARHUS UNIVERSITET OG HAR VÆRET UDSENDT TIL PAKISTAN AF LÆGER UDEN GRÆNSER SOM HEALTH PROMOTOR OG KULTURMÆGLER JANUAR – APRIL 2011.

alle fotos af forfatteren

MEDICINE FOR UNCERTAIN FUTURES

– A NIGERIAN CITY IN THE WAKE OF A CRISIS

BOGANMELDELSE

af Martin Demant Frederiksen

Ulrika Andersson Trovalla:
Medicine for uncertain futures – A Nigerian city in the wake of a crisis.
217 sider, paperback, illustreret.
Uppsala Studies in Cultural Anthropology: Uppsala Universitet.

Fredag den 7. september 2001 udbrod en bølge af vold i den ellers fredelige nigerianske by Jo. Kristne og muslimer angreb hinanden og efter mindre end en uge var tusinder af hjem, forretninger, kirker og moskeer blevet ødelagt, og over 1000 mennesker døde. Antropologen Ulrika Trovalla var i denne periode i færd med at udføre feltarbejde blandt lokale, traditionelle behandlere i byen. Bogen "Medicine for Uncertain Futures" er baseret på 18 måneders feltarbejde mellem 2000 og 2007 i Jo blandt disse. Trovalla bruger de traditionelle behandleres dagligdag og arbejde som udgangspunkt til at forstå livet i Jo efter krisen, og til at undersøge større spørgsmål om liv levet i tider, der er karakteriseret af usikkerhed, fragmentering, frygt og konflikt. Bogen bygger på to primære teoretiske ideer; at livet altid er en konstant tilbliven, og, i relation hertil, at livet altid er fundamentalt usikkert.

Trovalla lægger ud med en beskrivelse af de narrativer om fortiden som fredfyldt, der var udbredt blandt indbyggere, politikere og journalister i Jo. På trods af at byen reelt set havde en voldelig fortid, blev krisen i 2001 opfattet lokalt som et

radikalt brud med fred.

Krisen medførte en religiøst betinget inddeling af byen, der blev forstærket af blokering og udviskning af "den religiøse andens" bevægelse, handlinger og tilstedeværelse. Dette førte igen til en stigende frygt for onde kræfter såsom gift, forfalsket medicin og mad, onde telefonnumre, smitsomme rygter, og vold, som alle krydsede de grænser, der var blevet skabt i byen. Fælles for disse var, at ophavsmændene var "usynlige". Det blev derfor vigtigt for byens indbyggere at beskytte sig mod sådanne onde kræfter. Trovalla fremhæver, hvordan medicin i den forbindelse trådte frem som en ambivalent størrelse: Det kunne være terapeutisk og forebyggende såvel som dødelig, alt efter hvor den kom fra. Trovalla viser gennem sit materiale, hvordan traditionelle behandlere som følge heraf opnåede en betydningsfuld rolle, men at de samtidig selv var fanget af usikkerheden. Også de var underlagt mobiltelefoners "dræber-numre", andre behandleres "dræber-nåle", og butikkeres "dræber-nudler", om end de i højere grad havde mulighed for at beskytte sig mod dem.

Usikkerhed bliver en del af hverdagen for alle Jos indbyggere, og Trovalla påpeger i den forbindelse det subjektives kraft – det vil sige tilstande relateret til det, der endnu ikke er sket - og måden hvorpå hendes informanter engagerede sig i det ukendte og hyper-reelle. Den potentielle virkelighed i certifikater og titler, som behandlere havde hængende i deres forretninger eller kontorer, og som ikke nødvendigvis var ægte, blev

eksempelvis brugt, som om de var ægte. Trovalla argumenter i den forbindelse overbevisende for, at snarere end at være tegn på, at verden er ved at falde fra hinanden bliver simulation og tilbliven redskaber til at håndtere usikkerhed.

Der er mange sammenfald mellem dette og en bourdieusk analyse af det kommende nærvær og forholdet mellem agens og struktur – uden at Bourdieu på noget tidspunkt bliver nævnt. Galina Lindquists "Conjuring Hope" – om brugen af magi i krisetider – glimrer ligeledes ved sit fravær, på trods af, at der er mange ligheder mellem de to studier. I det hele taget sammenligner Trovalla kun sporadisk sit materiale med andre studier af konflikt, tid og usikkerhed. De to primære ideer, som præsenteres i starten, kommer derfor til at stå lidt alene. De bliver aldrig eksplicit diskuteret sidenhen i forhold til anden antropologisk litteratur om emnet, hvilket er en skam. Det står klart, at livet altid er en tilbliven og fundamentalt usikkert i Jo, men hvorvidt det for Trovalla udelukkende gælder denne kontekst, eller er en mere generel del af menneskers sociale liv, forbliver noget uklart. Er det eksempelvis kun gældende i krisesituationer, eller ligeledes når alt ånder fred? Det bliver svært at gennemskue, hvad bogen skriver sig op imod, og hvilke antagelser om livet som stabilt, sikkert og uforanderligt, den udfordrer. Bogen er således ikke umiddelbart et teoretisk eller analytisk bidrag til studiet af krise, tid og usikkerhed, men den er ikke desto mindre et særdeles interessant etnografisk case-studie af disse emner. ■

ISLAM OG MUSLIMER I DANMARK

RELIGION, IDENTITET OG SIKKERHED EFTER 11. SEPTEMBER 2001

BOGANMELDELSE

af Kirstine Sinclair

Marianne Holm Pedersen og
Mikkel Rytter:

Islam og muslimer i Danmark: Religion, identitet og sikkerhed efter 11. september 2001.

Sene: *Migration og integration*, vol. 2. 327 sider, ikke illustreret. Museum Tusulanums Forlag, København, september 2011. 248 kr.

Som titlen angiver, er det målet med denne bog at diskutere Islam og muslimer i Danmark i tiåret efter terrorangrebene på New York og Washington den 11. september 2001. Angrebene karakteriseres i antologiens indledning af Rytter og Pedersen som en kritisk begivenhed, der blandt andet har haft som konsekvens, at muslimer og Islam behandles og tales om indenfor rammerne af antiterror- og sikkerhedsdiskurser. Dette sættes i antologiens indledning ind i en historisk ramme for tilstedeværelsen af muslimske minoriteter i Danmark. Antologiens redaktører opdeler den muslimske tilstedeværelse i Danmark i tre faser: 1960'erne og 1970'erne karakteriseres ved en politisk laissez-faire holdning til indvandrere, 1980'erne og 1990'erne karakteriseres ved politiske krav til indvandrere og herboende muslimer om assimilation, og endelig karakteriseres den sidste fase fra 2001 og frem som

nævnt af et politisk fokus på sikkerhed. Antologien beskæftiger sig med Danmark post-11. september 2001, som politisk set har været præget af "kulturel angstelse" og "etno-nationalisme". I indledningen formuleres på denne baggrund et spørgsmål til besvarelse i de efterfølgende kapitler: "(...) hvilke konsekvenser [har] dette ændrede syn (...) haft for hverdagslivet blandt muslimer i Danmark?"

Antologiens i alt 11 forskningsbaserede bidrag er opdelt i tre under følgende underoverskrifter: 1) Sikkerhed og usikkerhed, 2) Kategorier og kategorisering og 3) Forskellige måder at være muslim på. Første del forholder sig især til spørgsmål vedrørende sikkerhedsgørelse af Islam og muslimer, mens bidragene i anden og tredje del i højere grad undersøger "hverdagslivet blandt muslimer i Danmark". Bidragene beskæftiger sig med så forskellige emner som radikaliseringsbegrebet, konvertitter, tørklædemode og virkeligheden i asylcentre, men det er antologien igennem tydeligt, at forfattergruppen forholder sig kritisk og konstruktivt til det fælles afsæt for antologien, nemlig den dominerende sikkerhedsdiskurs.

17 af de 11 bidrag anvendes en diskursanalytisk tilgang. Dette er med til at binde antologiens indhold sammen, og selvom det giver en vis forudsigelighed i analyse, demonstrerer de mange forskelligartede eksempler hvad i indledningen karakteriseres som diskur-

ser præget af etno-nationalisme og kulturel angstelse. De bidrag, der anvender en anden analytisk tilgang til undersøgelsesobjektet, for eksempel Tina Gudrun Jensens og Garbi Schmidts bidrag, der analyserer praksis i forbindelse med henholdsvis konversion (renhed og urenhed) og tilegnelse af byrum (for eksempel gennem demonstrationer) bryder mønstret på forfriskende vis.

Antologiens kapitler er alle velskrevne og velargumenterede, og resultatet er en fornøjelse at læse. Alle bidragydere formår at formidle deres forskning i et klart sprog uden at gå på kompromis med fagligheden. Desuden sætter indledningen en god ramme for antologiens bidrag, som alle forholder sig mere eller mindre direkte til hvis ikke konsekvenser af 11. september som sådan så den politiske dagsorden, der blev udledt af begivenhederne i 2001. Der er slet og ret tale om nuanceret og god forskningsformidling. ■

KIRSTINE SINCLAIR, PH.D., ADJUNKT
PÅ CENTER FOR MELLEMLØSTUDIER,
SYDDANSK UNIVERSITET.

INTRODUKTION AF JENS SEEBERG	3
FAREN FRA OVEN Gletsjersøer og forestillinger om en bebudet katastrofe AF MATTHIAS BORG	6
KATASTROFER Arkæologiske og flerfaglige perspektiver AF FELIX RIEDE	12
BARN FÖR MITT HJÄRTA ELLER FÖR MITT LAND? Den palestinska katastrofens dilemman AF NINA GREN	22
AT VENDE HJEM EFTER KATASTROFEN AF METTE LORENZEN	28
NÄR DET GODE SOM DET ONDE SÄTTES PÄ PAUSE AF HANNE AUGUSTESEN	34
BOGANMELDELSE MEDICINE FOR UNCERTAIN FUTURES A nigerian city in the wake of a crisis AF MARTIN DE HANT FREDERIKSEN	42
BOGANMELDELSE ISLAM OG MUSLIMER I DANMARK Identitet og sikkerhed efter 11. september 2001 AF MARTIN DE HANT FREDERIKSEN	43